

MILOVAN DJILAS en De Nieuwe Klasse

SPARTACUSBOND / Cajo Brendel / 1958

Inhoud

MILOVAN DJILAS en De Nieuwe Klasse.....	2
Woord vooraf bij de eerste druk (2)	
Voorwoord bij de tweede druk (3)	
Verantwoording van de left-dis.nl uitgave van 2021 (4)	
I. Enkele momenten uit Djilas' theoretische ontwikkeling.....	5
II. De komedie der vergissingen.....	10
III. De maatschappelijke ontwikkeling als historisch proces.....	15
IV. De onvermijdelijke beperktheid van Djilas' kritiek.....	20
V. "De Nieuwe Klasse".....	25
VI. Dwalende critici.....	32
VII. Samenvatting.....	40
Bijlage 1. Een slechte vertaling (42)	
Bijlage 2. Van rechtbank naar rechtbank (43)	
Bijlage 3. Jacques de Kadt en Milovan Djilas (45)	

Heruitgave door left-dis.nl, september 2021

MILOVAN DJILAS en De Nieuwe Klasse

Woord vooraf bij de eerste druk

De zes hoofdstukken van deze brochure verschenen oorspronkelijk in de herfst van 1957 als zes vervolgartikelen in "Spartacus". Het boek, dat de gewezen Joegoslavische vice-president MILOVAN DJILAS onder de titel "De Nieuwe Klasse" publiceerde, vormt hun onderwerp. Toen het eerste artikel verscheen, kwam de Nederlandse vertaling van dat werk, bij de uitgeversmaatschappij H.J.H. Becht in Amsterdam, juist van de pers. Dat feit verleende de opstellen een grote mate van actualiteit.

Het congres van de Spartacusbond echter, dat eind oktober 1957 het besluit nam ze te bundelen en als brochure het licht te doen zien, meende dat de zes stukken hun betekenis zouden behouden, ook wanneer de aanleiding tot hun verschijning alweer lang achter de rug zou zijn.

Waarop die mening gebaseerd is, zal de lezer, voor zover de inhoud hem niet uit "Spartacus" bekend is, spoedig duidelijk worden. Naar de vorm een boekbespreking, bevatten de bewuste opstellen veel meer dan alleen maar een beoordeling van Djilas' veelbesproken werk: er wordt daarin een poging ondernomen, de positie van Djilas in de Joegoslavische samenleving te schetsen en deze te verklaren uit de ontwikkeling van die samenleving zelf.

Niet slechts een kritiek op "De Nieuwe Klasse" en op Milovan Djilas, de auteur daarvan, wordt de lezer hier voorgezet, maar een *historisch-materialistische* kritiek, waarbij maatschappelijke omstandigheden ook in het gezichtsveld worden getrokken, waarbij datgene, wat aan Djilas' kritiek op het bolsjewisme ontbreekt of onvolkomen is, verklaard wordt uit de grenzen, die aan een onder bolsjewistische verhoudingen geboren kritiek nu eenmaal onvermijdelijk zijn gesteld. Zo wordt deze brochure niet alleen van betekenis door wat daarin over Djilas en over de nieuwe klasse wordt gezegd, maar ook door de manier, waarop hier de historisch-materialistische methode bij het benaderen van de problemen toepassing vindt.

Over de nu gebundelde opstellen nog het volgende. De oorspronkelijke vorm is bijna ongewijzigd gehouden. Herhalingen, onvermijdelijk bij vervolgartikelen die [elke] veertien dagen na elkaar worden geplaatst, zijn weggewerkt. Hier en daar heeft een enkel stuk een kleine uitbreiding ondergaan. Het betreft dan passages die bij de publicatie in het blad "Spartacus" terwille van de plaatsruimte — helaas — achterwege moesten blijven. De titel, die oorspronkelijk luidde: "Milovan Djilas' boek 'De Nieuwe Klasse' ", is gewijzigd in die welke men op de titelpagina heeft

aangetroffen. Zij is, menen wij, meer in overeenstemming met de inhoud, die — naar we zo pas al zeiden — meer is dan alleen een boekrecensie. Tenslotte zijn in de brochure als aanhangsel opgenomen een eveneens in "Spartacus" gepubliceerd opstel, dat met het boek van Djilas nauw verband houdt, evenals enkele bijzonderheden over het tegen Djilas gevoerde proces.

De Spartacusbond hoopt dat deze uitgave er toe zal bijdragen de discussie over "De Nieuwe Klasse" die in de bolsjewistische landen is ontstaan, in brede lagen van het proletariaat te vergemakkelijken.

Amsterdam, januari 1958.

Voorwoord bij de tweede druk

Het boekje over Milovan Djilas — naar de vorm een bespreking van diens werk "De Nieuwe Klasse", naar de inhoud een kritische analyse van Djilas' positie en een onderzoek naar de maatschappelijke achtergronden van zijn denkbeelden — werd vier jaar geleden geschreven op een tijdstip dat de Joegoslavische rebel in de gevangenis vertoefde, veroordeeld door de rechters van dezelfde nieuwe heersende klasse, die hij in zijn geschriften aan de kaak gesteld had.

Op het moment, dat wij tot herdruk overgaan is er wel het een en ander veranderd. Milovan Djilas vertoeft niet langer achter kerkmuren, omdat hem een deel van zijn straf is kwijtgescholden, of in een voorwaardelijke omgezet. Maar dit feit is voor ons geen aanleiding ook maar iets aan de strekking van de eerste uitgave te wijzigen. Wij menen, dat wat wij geschreven hebben niet door Milovan Djilas' vrijlating wordt aangetast. Bovendien: hijzelf heeft nadat de gevangensdeuren (weer) voor hem open gingen nadrukkelijk verklaard, dat hij nog dezelfde opvattingen huldigde als toen.

Wie de levensloop van Djilas gevolgd heeft, zal zich hierover niet verbazen. De nieuwe klasse in Joegoslavië moet zelf geweten hebben, dat zij hem niet zo gemakkelijk zou kunnen klein krijgen. Maar wat als dat nu eens wel gelukt was? Zou dat het bestaan van de nieuwe klasse hebben opgeheven? Natuurlijk in het geheel niet. Zelfs als Djilas zijn meningen herroepen had, dan nog was daardoor aan de klasse[n]verhoudingen in Joegoslavië natuurlijk niets veranderd. Men heft een heersende klasse niet op, door haar bestaan eenvoudig te negeren. Zij kan alleen maar door een succesvolle klassenstrijd van het historisch toneel verdwijnen.

De nieuwe klasse in Joegoslavië zit dus nog altijd in het zadel. Wie zich voor haar klassepositie en haar klassekarakter interesseert zal onwillekeurig naar het boek grijpen, dat Djilas aan deze nieuwe klasse heeft gewijd. En zolang zal, hopen wij, ook

de beschouwing, die wij aan Djilas' uiteenzettingen gewijd hebben hun betekenis behouden.

Het is om die reden, dat wij hier onze brochure over Djilas de lezer opnieuw presenteren.

Toch is de tweede druk niet geheel ongewijzigd gebleven, al betreft de wijziging slechts een passage, naast het verwijderen van enige drukfouten. Op pagina 14 van de eerste druk kon men, ten aanzien van de worsteling van het westerse proletariaat, lezen: "de geestelijke wapens ervoor vindt men in het arsenaal van het Marxisme, dat van de proletarische klassenstrijd de theoretische samenvatting is". Wij meenden, om verwarring over onze opvattingen te voorkomen, goed te doen, deze, aan denkbeelden van "oude arbeidersbeweging" herinnerde passage, niet ongewijzigd te laten. Zij luidt in de nieuwe druk [blz. 12 van deze uitgave]:

"Het Marxisme is de theoretische uitdrukking van de strijd van de arbeiders."

Het is een principiële verandering, die ons van grote betekenis voorkomt en die ons standpunt op juister wijze weergeeft. Voor het overige hebben wij over Djilas en zijn opvattingen, nog altijd datgene te zeggen, wat men in de bladzijden hierachter aantreft.

Amsterdam, januari 1962

Verantwoording van de left-dis.nl uitgave van 2021

Bron: [Milovan Djilas en de nieuwe klasse / \[Cajo Brendel\]](#). - Tweede druk. - Amsterdam : Uitgave van de Spartacusbond, verzorgd door uitgeverij De Vlam, 1962. - 21 p. - (Spartacus, uitgave nr. 6; oorspronkelijke uitgave 1958).

Transcriptie, aanpassingen aan modern Nederlands en toelichtingen tussen vierkante haken: F.C. september 2021.

Milovan Djilas en De Nieuwe Klasse

I. Enkele momenten uit Djilas' theoretische ontwikkeling

Toen in de herfst van 1956 de Hongaarse arbeiders hun raden vormden en de wapens ophieven tegen hun staatskapitalistische onderdrukkers, publiceerde de Joegoslaviër MILOVAN DJILAS een artikel in de westelijke pers, waarin hij de opstand in Hongarije "een nieuw hoofdstuk in de historie van de mensheid" noemde, "een even nieuw en misschien niet minder belangrijk verschijnsel dan de Franse- of de Russische revolutie zijn geweest".

Zijn opstel kreeg in Spartacus-kringen onmiddellijk de aandacht die het verdient. Op een conferentie van de Spartacusbond, op 10 en 11 november 1956 in Amsterdam gehouden, speciaal belegd in verband met de gebeurtenissen in het Land der Magyaren, werden er bepaalde passages uit voorgelezen. Dat gebeurde niet alleen vanwege het standpunt, dat door de schrijver ten aanzien van de Hongaarse opstand werd ingenomen. Het gebeurde bovenal omdat Djilas in zijn stuk onomwonden uitsprak, dat de bolsjewistische bureaucratie een *klasse* genoemd moest worden en hij ook de bolsjewistische bureaucratie in Joegoslavië als zodanig karakteriseerde.

Op deze karakterisering op zichzelf was het de sprekers op de Spartacusconferentie niet begonnen. Zij baarde er nauwelijks opzien. Tientallen jaren lang reeds hadden groepen als die van de Internationale Communisten ¹⁾ en Spartacus verkondigd, dat de oktoberrevolutie van 1917 er toe geleid had dat de Russische arbeider door een nieuwe heersende klasse werd uitgebuit. Herhaaldelijk was in onze kring ook het in Joegoslavië heersende stelsel als een vorm van staatskapitalisme aangeduid. Het belangwekkende van het "geval-Djilas" lag niet zozeer in wat er door hem gezegd werd, dan wel in feit, dat het door *hem* gezegd werd.

Milovan Djilas is sinds zijn jonge jaren bolsjewiek. In en na de Tweede Wereldoorlog behoorde hij tot de naaste medewerkers van Maarschalk Tito. Hij maakte zelf deel uit van de Joegoslavische staatsbureaucratie. Hij ontwikkelde zich tot een van de voornaamste theoretici van de Joegoslavische partij, tot de voornaamste misschien wel sinds de oude Mosche Pijade als zodanig minder en minder van zich deed spreken. Regelmatig verschenen er bijdragen van Djilas' hand in het tijdschrift "Questions actuelles du socialisme" ("Actuele vraagstukken van het socialisme") dat door de officiële Joegoslavische voorlichtingsdienst in Parijs wordt uitgegeven.

1) Groep: van internationale Communisten (G.I.C.), een Marxistische groep, die zich op die manier noemde om het verschil te laten uitkomen tussen zichzelf en de pro-Russische, nationalistische bolsjewieken.

Maar wie de zienswijze van Milovan Djilas aan de hand van deze artikelen nauwlettend bestudeerde, moest wel tot de conclusie komen, dat zijn theoretische ontwikkeling geenszins parallel liep met de ontwikkeling van de Joegoslavische bureaucratie, dat hij geenszins als haar spreekbuis kon worden beschouwd.

In een opstel, getiteld "Enkele problemen van de theoretische arbeid" ²⁾, verklaarde Djilas in 1951, dat de Russische bolsjewistische partij géén socialistische partij was. Hij sprak van haar "reactionaire ideologie" en van haar "onderdrukkingspraktijk", Scherp veroordeelde hij het feit, dat de Russische partij, wat hij noemde, "het monopolie van de meningsvorming" bezat. Tegelijkertijd wees hij er op dat het gevaar volstrekt niet denkbeeldig was, dat zich in Joegoslavië eveneens het "monopolie van de meningsvorming" zou ontwikkelen. Hij betoogde, dat dit niet slechts een gevaar was voor de ontwikkeling van het denken, maar bovendien het bewijs, dat ook een ander monopolie zich aan het ontwikkelen was: "een materieel en sociaal monopolie, bestaande uit een overheersing van de arbeiders en een beschikking over de producten van hun arbeid." Bijna dezelfde gedachten sprak hij enkele maanden later in hetzelfde jaar (1951) opnieuw uit in een artikel, dat "Diverse opmerkingen" heette ³⁾.

Een jaar daarna, in oktober 1952, besprak Djilas het zo juist verschenen boek van Stalin "De economische vraagstukken van het socialisme in de Sovjet-Unie". De titel van zijn studie luidde "Stalin in het slop". Hij verklaarde daarin, dat de economische categorieën in Rusland een staatskapitalistisch karakter hebben en de theorieën van Stalin dit karakter weerspiegelen ⁴⁾.

Tot aan dat tijdstip kon men er over in twijfel verkeren, welke betekenis aan het theoretische werk van Djilas nu precies moest worden gehecht. Lag aan de kritiek die hij liet horen alleen maar de — sinds 1948 bestaande — tegenstelling tussen Belgrado en Moskou ten grondslag? Of bedoelde hij met zijn kritiek van het Russische staatskapitalisme tegelijkertijd een kritiek op het staatskapitalisme in zijn eigen land te leveren? De hierboven aangehaalde, op Joegoslavië betrekking hebbende woorden zouden in die richting kunnen wijzen, maar er zijn in de bewuste artikelen van Djilas ook aanwijzingen genoeg, dat dit nog volstrekt niet in sterke mate het geval was.

in 1953 werd het anders. Een klein half jaar na de dood van Stalin publiceerde Djilas zijn visie op de toekomstige ontwikkeling van Rusland ⁵⁾. Wat hij daarin zegt over de

2) Milovan Djilas, "Quelques questions concernant le travail théorique", "Questions Actuelles du Socialisme", mei-juni 1951, blz. 2 en 3.

3) M.Djilas "Reflexions diverses", "Questions, enz.", november-december 1951.

4) idem, oktober-november 1952, blz. 6.

5) Milovan Djilas, "Les fins qui préudent", ("Het begin van het einde") "Questions, enz.", juli-oktober 1953.

bureaucratie draagt een uitgesproken *algemeen* karakter. Ook de alleroppervlakkigste lezer moet het duidelijk zijn, dat hij hier niet slechts over de Russische bureaucratie spreekt, maar over de bureaucratie zonder meer. Toen hij zijn denkbeelden ook begon te ontvouwen in het Joegoslavische dagblad "Borba" was weldra de knuppel in het bureaucratische hoenderhok geworpen. Korte tijd later vernam de wereld, dat er in Joegoslavië een "zaak Djilas" was.

Toen "de zaak Djilas" behandeld werd in het centrale comité van de Joegoslavische partij op 16 en 17 januari 1954, zei Tito:

"In de loop van de vorige herfst is mij een keer door Djilas gevraagd, wat of ik van zijn artikelen dacht. Ik antwoordde, dat hij wel wist, dat er dingen in stonden, waarmee ik het niet eens was, maar dat er ook goede dingen in waren, en dat de dingen, waarmee ik het niet eens was, geen reden mochten zijn, waarom hij niet zou schrijven. Ga er mee door. Maar in de loop van december zag ik — zo Tito — dat Djilas te ver was gegaan"⁶⁾

Te ver gegaan. Inderdaad! Zolang Milovan Djilas slechts de Russische bureaucratie aanviel, achtte de Joegoslavische bureaucratie zich niet bedreigd. Aanvallen op de bureaucratie in het algemeen, aanvallen ook op de bureaucratie in het land van Tito, achtte zij ontoelaatbaar.

-0-

Wanneer men op dat moment de kritiek van Djilas *op zichzelf* beschouwde — haar dus los maakte van de verhoudingen in Joegoslavië, waarvoor zij uiteraard van de grootste betekenis was — dan had zij nog maar heel weinig om het lijf.

"De bureaucratie", schreef Djilas in het najaar van 1953⁷⁾ "is geen klasse. Zij is iets volkomen anders."

Zoals later — na de Hongaarse opstand — was het ook toen niet de inhoud van de kritiek, die het "gevel Djilas" interessant maakte, maar de omstandigheid dat Djilas de bureaucratie had aangevallen en het feit, dat deze op zulk een duidelijke wijze had gereageerd. Maar er kwam nog iets anders bij. Eduard Kardelj, die zich meer en meer tot de officiële woordvoerder van de Joegoslavische bureaucratie maakte, verweet Djilas, dat voor hem (voor Djilas dus) "alles relatief" was.

Dat was een belangwekkende bijzonderheid. Want, de relativiteit, de betrekkelijkheid, op het terrein van de maatschappij en de sociale verschijnselen loopt als een rode draad door het wetenschappelijk werk van Karl Marx, die een van de grootmeesters

6) "Le cas M. Djilas devant le plénum du comité central", idem jan-febr, 1954. blz. 4.

7) Milovan Djilas, "Les fins qui préudent", "Questions, enz.", juli - oktober 1953, blz. 55.

van de relativiteit op het gebied van de maatschappijwetenschappen kan worden genoemd. Toen door omstandigheden, waarover wij hier niet kunnen uitweiden, in Rusland het Marxisme vervormd werd tot de officiële ideologie van de heersende klasse, werd het meteen beroofd van dit onmisbare karakter en kreeg het een absolutistische, dogmatische gestalte. Betekende, zo kan men zich afvragen, het verwijt van Kardelj aan Djilas misschien, dat de laatstgenoemde door de maatschappelijke werkelijkheid in Joegoslavië in staat was gesteld tot een andere interpretatie van het Marxisme te komen dan de starre, dogmatische, van bolsjewistische huize, die ook in Joegoslavië opgeld doet? Moest men in die zin misschien de opmerking van Djilas verstaan, dat de nieuwe sociale verschijnselen "een nieuwe toepassing van het Marxisme vereisten"? ⁸⁾ Lag er hier een aanwijzing dat Djilas de woordvoerder van het onderdrukte en geëxploiteerde Joegoslavische proletariaat geworden was, welke klasse — als onderdrukte groep — uiteraard de betrekkelijkheid, de *relativiteit* van de bestaande maatschappijverhoudingen moest verkondigen? Het tijdstip was nog te vroeg om een definitief oordeel uit te spreken. De hier opgesomde feiten zullen het echter voldoende begrijpelijk maken, waarom er alle reden was, de ontwikkeling van Djilas' theoretische inzichten op de voet te blijven volgen. Dat zij een duidelijke ontwikkeling vertoonden, was in de herfst van 1956, toen hij zijn artikel over Hongarije publiceerde, onmiskenbaar. Had hij in 1953 nog uitdrukkelijk ontkend, dat de bureaucratie "een klasse" zou zijn, in 1956 omschreef hij haar wel degelijk als zodanig. Onder die omstandigheden kon het niet anders of er moest bij ons een grote nieuwsgierigheid ontstaan, toen er bekend werd, dat Djilas, voordat hij op grond van zijn voortgezette oppositionele werkzaamheid naar de gevangenis verhuisde, een boek uit Joegoslavië had weten te smokkelen, dat "De Nieuwe Klasse" heette.

- + -

Nu wij Djilas' boek inmiddels hebben gelezen, zijn wij van mening, dat de kritiek die hij uitoefent op de nieuwe klasse, die in Rusland, de Russische satellietstaten en in Joegoslavië is ontstaan, op geen stukken na zo scherp is als de kritiek, die het Westeuropese Marxisme op diezelfde nieuwe heersende klasse uitoefent en heeft uitgeoefend.

Legt men het boek "De Nieuwe Klasse" naast het uit de herfst van 1956 stammende opstel over de Hongaarse gebeurtenissen of naast artikelen, waarover wij zojuist het een en ander hebben meegedeeld, dan springt in het oog, dat hij vorderingen heeft gemaakt, dat hij veel klaarder en ook scherper formuleringen heeft gevonden.

8) idem, "Reflexion diverses", "Questions, enz." november-december 1951, blz. 7.

Djilas zegt, dat in de bolsjewistische landen de zogenaamde “dictatuur van het proletariaat” verworpen is tot een dictatuur over het proletariaat van de tot een nieuwe uitbuitende klasse versterkte politieke bureaucratie, die gegroeid is uit het partijapparaat en die zich in feite van het eigendom van de genationaliseerde productiemiddelen heeft meester gemaakt. Hij breekt met de mythe, dat het bolsjewisme de klasseloze, socialistische maatschappij gebracht zou hebben of op weg daarheen zou zijn, maar definieert het als een modern onderdrukkingssysteem, dat gebaseerd is op geweld, het bezit van de productiemiddelen en het monopolie over het denken.

Dat alles lijkt op het eerste gezicht bijzonder veel op het oordeel, dat ook wij over de bolsjewistische staten en het bolsjewisme plegen te laten horen. Juist bij nadere beschouwing echter zijn er grote verschillen. Vraagt men waar die verschillen vandaan komen, dan antwoorden wij, dat zij hun oorsprong vinden in de omstandigheden waarin Milovan Djilas verkeert. Wij bedoelen daarmee niet de omstandigheid, dat Djilas zijn boek met een been in de gevangenis heeft geschreven maar het feit, dat hij *Joegoslaviër* is, dat betekent, bewoner van een nog ... geenszins modern industrieel land, dat volstrekt nog geen proletariaat heeft dat vergeleken kan worden met de arbeidersklasse in het Westen. Van welk een grote betekenis dat is geweest voor Djilas' denkbeelden zullen wij nog nader zien.

- 0 - 0 -

II. De komedie der vergissingen

Nog vóór Milovan Djilas boek "De Nieuwe Klasse" op 12 augustus 1957 bij Frederick A. Praeger in New York en in september 1957 bij Thames and Hudson in Londen van de pers kwam, was het al een sensatie in de burgerlijke kranten van de Verenigde Staten en van West-Europa. Op 25 juli 1957 zonden het Amerikaanse persbureau Associated Press en het Britse persbureau Reuter ieder een telegram de wereld in, waarin het gekarakteriseerd werd als "het vernietigendste anti-communistische document, dat ooit geschreven werd". Dat was natuurlijk koren op de molen van alle broodschrijvers in de redactie-bureau's tussen Wenen en San Francisco. Zij stortten zich op de pennenvrucht van de Joegoslavische rebel zoals eens de Joden in de woestijn Sinäï zich — althans volgens het bijbelboek Exodus — op het brood stortten, dat uit de hemel was geregend; en zij deden dat zonder acht te slaan op het in hetzelfde bijbelboek voorkomende gebod "Gij zult geen vals gerucht opnemen...."

Het is met de algemene vreugde, die het boek van Djilas aan deze kant van het zogenaamde ijzeren gordijn (met uitzondering dan van Joegoslavië) gewekt heeft, een wonderlijke zaak. Jaren — tientallen jaren — lang reeds zijn de kranten in dit deel van de wereld niet moe geworden te beweren, dat "het communisme" aan de arbeiders slechts bittere ellende bracht. Wat zou men van deze bladen verwachten ten aanzien van een boek, dat komt verklaren, dat het door hen gewraakte stelsel met communisme niets te maken heeft, maar dat het neerkomt op de heerschappij van een klasse van uitbuiters, precies zoals men die aantreft in het westelijk deel van onze planeet?

De burgerlijke bladen, die altijd voortreffelijk de kunst verstonden proletarische critici van Rusland of Joegoslavië volkomen te negeren, zouden een dubbele reden hebben gehad om ook Milovan Djilas dood te zwijgen. Ten eerste: omdat (ook) hij hen berooft van de mogelijkheid het communisme te bestrijden door de Russische toestanden te veroordelen; ten tweede: omdat Djilas zich keert tegen de uitbuiting van de ene klasse door de andere, die in het Westen evengoed een dagelijks verschijnsel is als in Moskou of in Belgrado. Het tegendeel is echter geschied.

Het ging met onze westerse journalisten als met het lezerspubliek van Multatuli, dat zijn lievelingsauteur des te meer bewonderde, naarmate hij luider verkondigde, dat hij het verachtte. In plaats van Djilas te verontachtzamen, hebben zij hem bewierookt.

In het Zwitserse weekblad "Schweizer Wochenzeitung" werd Djilas in een hoofdartikel vergeleken met de zelfstandig denkende, kritische Philoxenos, die zich afkeurend uitliet over de gedichten van de tiran Dionysios en die daarom voor straf

als dwangarbeider naar de mijnen wordt gesleept. Later wordt hem bevolen opnieuw naar de gedichten van de tiran to luisteren. Maar hij luisterde niet lang en stond op, waarop Dionysios hem vroeg, waar hij naar toe ging. "Naar de mijnen", gaf Philoxenos trots en onversaagd ten antwoord. Het harde en ellendige lot dat hem daar wachtte, scheen hem draaglijker dan voortdurend veroordeeld te zijn tot een onwaarachtige veinzerij, zoals ook Djilas er de voorkeur aan heeft gegeven ambten en waardigheid voor een gevangenis te ruilen, liever dan te zwijgen.

Natuurlijk is Djilas een man met moed. Wij bewonderen die, zoals wij ook de moed van Philoxenos bewonderen. Wij nemen aan, dat die ook toen bewondering heeft getrokken. Maar wij hebben er nog nooit van gehoord, dat het verzet van Philoxenos tegen de tiran van Syracuse voor de betaalde schrijvers van andere tirannen aanleiding was om hem als hun troetelkind te beschouwen.

Inmiddels is er voor het zonderling gedrag van de westerse boekbeoordelaars wel een verontschuldiging aan te voeren. Dat het boek van Milovan Djilas tot kluchtige vergissingen geleid heeft van hetzelfde soort als die welke men aantreft in de "Klucht der vergissingen" van William Shakespeare, die zijn held, hertog Soinius van Ephesus zeggen laat:

"I know not which is which"

"Ik ken ze niet uit elkaar" [Ik weet niet wat wat is]

Dat spruit in de eerste plaats hieruit voort, dat Djilas' kritiek op de nieuwe klasse *naar de vorm* een kritiek op het communisme is.

Dit feit is volkomen begrijpelijk. Milovan Djilas is, zoals we hebben opgemerkt, Joegoslaviër. Hij is opgegroeid in een wereld, welke zich "communistisch" noemt en waarvan de officiële vertegenwoordigers — al is het dan ook volkomen ten onrechte — zich op Marx beroepen. In het voorwoord van zijn boek verklaart Djilas zelf:

"Ik verbeeld mij niet, dat ik enige wereld, buiten de communistische, waarin ik het geluk of het ongeluk had te leven, ken."

Op het moment, dat hij zich tegen deze wereld keert en tegen de heersende klasse, waardoor zij wordt gedomineerd, keert hij zich dus logischerwijze tegen het communisme.

Maar hierbij doet zich nu een merkwaardigheid voor. Wanneer Djilas strijd gaat voeren tegen de heerserskliek, waarvan hij eens deel uitmaakte, komt hij vanzelf dichter bij het Westeuropese en Amerikaanse proletariaat te staan, dat van nature, krachtens zijn positie, een strijd voert, die tegen elke vorm van klasseheerschappij is

gericht. Die worsteling van het westerse proletariaat draagt — wat de westerse arbeiders zelf zich over hun eigen optreden ook mogen voorstellen of inbeelden — *in wezen* een communistisch karakter. Het Marxisme is de theoretische uitdrukking van de strijd van de arbeiders.

Djilas is bij zijn aanval op het zogenaamde communisme — door zijn milieu, tengevolge van de omstandigheid, dat hij alleen dit "communisme" als "communisme" kent — het slachtoffer van een misverstand. Wat hij in werkelijkheid bestrijdt is niet het communisme, maar het *bolsjewisme*.

Van dit misverstand zijn ook zijn burgerlijke bewonderaars het slachtoffers, omdat zij — gevolg van hun eigen klassepositie — evenals Djilas, bolsjewisme en communisme niet uit elkaar kunnen houden en omdat zij — weer een gevolg van hun klassepositie — formalisten zijn, die zich door de anti-communistische *vorm* van Djilas' kritiek misleiden laten.

Ziet men van deze vorm af, let men op de *inhoud* van Djilas' betoog, dan bemerkt men, dat hij — meermalen althans — een oordeel velst, dat overeenkomst vertoont met het vernietigende oordeel, dat West-Europese Marxisten over het bolsjewisme hebben uitgesproken.

- 0 -

Op het eerste gezicht kan het de schijn hebben, dat het "misverstand" waarvan wij zojuist gesproken hebben, toch niet zo groot is als wij beweren en dat Djilas bolsjewisme en communisme wel degelijk uit elkaar houdt. Zegt hij niet in zijn boek:

"Wat vandaag in het communisme gebeurt heeft weinig net Marx te maken en houdt zeker geen verband met zijn verwachtingen."

Inderdaad, maar deze woorden en dergelijke uitspraken, die in zijn boek te vinden zijn, vormen voor ons geen aanleiding om onze zienswijze anders te formuleren. Integendeel, alleen al het feit, dat Djilas hier spreekt van de "verwachtingen" van Marx, het feit, dat hij op een andere plaats zegt, dat door het niet uitkomen van die "verwachtingen", "het aanzien van Marx werd *teruggebracht* (nadruk van ons) tot dat van een historicus en een geleerde", dit alles wijst er volgens ons al op, aan welk een grote begripsverwarring hij ten prooi is. Wij zouden dat met een uitvoerig betoog kunnen toelichten, maar wij geven er de voorkeur aan, de kijk, die Djilas op het Marxisme heeft, niet *indirect* uit dit soort uitlatingen af te leiden, maar *direct* te demonstreren aan wat hij zelf daarover schrijft.

Djilas zegt:

"De grondgedachten van het communisme zijn het primaat van de materie en de werkelijkheid van de veranderlijkheid, ideeën, die zijn ontleend aan de denkers van de periode juist voor het ontstaan van het communisme Dialectiek en materialisme — de verandering van de wereld onafhankelijk van de menselijke wil — vormden de basis van het oude klassieke Marxistische communisme De idee van het primaat van de materie werd ontleend aan de Franse materialisten uit de achttiende eeuw"

Dit alles is van A tot Z onjuist! Marx en Engels hebben hun opvattingen niet aan het 18e-eeuwse, Franse materialisme ontleend. Zij hebben tegen dit materialisme ten scherpste stelling genomen. De opvatting van het "primaat" van de materie (men zou kunnen zeggen: de opvatting dat de materie, het stoffelijke, de sleutel bevat van alle problemen) treft men bij hen niet aan.

Als Friedrich Engels in zijn boekje over de filosoof Ludwig Feuerbach duidelijk wil maken wat materialisme is, omschrijft hij het, *niet* als een zienswijze, die de *materie*, maar als een die de *natuur* voor het oorspronkelijke houdt. Als Marx in zijn "Stellingen over Feuerbach" over het oude (d.w.z. klassieke, Franse, 18e-eeuwse) materialisme komt te spreken, zegt hij, dat het standpunt van het materialisme, het standpunt van de burgerlijke maatschappij is. Het materialisme van Marx en Engels is heel iets anders. Zij plaatsen zich op het standpunt van het proletariaat. Maar omdat de tegen modern-kapitalistische verhoudingen gerichte strijd van de arbeidersklasse zich niet voor Djilas' ogen afgespeeld heeft, is hem het verschil tussen het burgerlijk materialisme en het materialisme van Marx en Engels volkomen duister.

Volkomen duister was dat verschil ook voor Lenin, die de strijd van het moderne proletariaat evenmin kende als Djilas. Toen de Westeuropese Marxist Anton Pannekoek zich diepgaand bezig hield met de filosofische grondslagen van het Leninisme, vestigde hij er de aandacht op dat Lenin in zijn filosofisch hoofdwerk "Materialisme en empirio-criticisme" de natuur en de materie als identiek beschouwde en in dat opzicht dezelfde positie innam als het burgerlijk materialisme, evenals trouwens in veel andere opzichten.

Wie het boekje van Pannekoek ⁹⁾ leest, die vindt daarin de overtuigende bewijzen van de verwantschap niet alleen van Lenin, maar ook van zijn filosofische leermeester Plechanov, met het burgerlijke materialisme. En daarin vinden dan bovendien de onjuistheden van Milovan Djilas hun verklaring. Dingen zoals "het primaat van de materie" en het Franse materialisme treft men niet bij Marx, maar bij Lenin aan. Waar

9) A.Pannekoek, "Lenin als Philosoph" in de Duitse taal verschenen als uitgave van de GIC in 1938. Engelse uitgave, New York, 1948.

Djilas meent een beschrijving van de grondslagen van het Marxisme te geven, geeft hij in werkelijkheid een beschrijving van de grondslagen van ... het bolsjewisme!

- 0 -

Na het bovenstaande zal het de lezer duidelijk zijn, dat wij alles, wat Milovan Djilas in zijn boek "De Nieuwe Klasse" over het Marxisme te berde gebracht heeft, als volkomen onjuist verwerpen. Maar dat betekent geenszins, dat wij het standpunt van Djilas verwerpen. Wij delen niet al zijn inzichten, maar wij zijn wel van mening, dat hij, wat de kern van de zaak betreft, aan onze zijde van de barricade staat. Hij staat zelfs veel meer aan onze kant, dan hij zelf vermoedt.

Hiervoor schreven wij reeds, dat de strijd van Djilas tegen de bolsjewistische heerserskliek hem vanzelf dichterbij het proletariaat gebracht heeft. Het gevolg daarvan is geweest, dat er een wijziging plaats vond in zijn interpretatie van het Marxisme. In zijn boek "De Nieuwe Klasse" vindt men daarvan nauwelijks de sporen. Wel echter in de artikelen, die hij in de herfst van 1953 in het Joegoslavische blad "Borda" publiceerde. Alvorens ons nader met zijn boek bezig te houden zullen wij eerst op die artikelen ingaan. Juist door deze opstellen met "De Nieuwe Klasse" te vergelijken, kregen wij een beter beeld van Djilas werkelijke positie.

- 0 - 0 -

III. De maatschappelijke ontwikkeling als historisch proces

De artikelen, die Milovan Djilas in de loop van het jaar 1953 in het Joegoslavische blad "Borda" publiceerde, zijn van de allergrootste betekenis voor een juist begrip van zijn theoretische ontwikkeling en zijn positie. Hetzelfde kan worden gezegd van de discussie, die in januari 1954 over deze artikelen werd gehouden in het plenum van het Centraal Comité van de Joegoslavische partij. Door ons met deze opstellen bezig te houden, begeven wij ons geenszins op zijpaden. Integendeel! De problemen, die Milovan Djilas in "Borda" aansneet, zijn dezelfde als die, welke in zijn boek "De Nieuwe Klasse" worden aangeroerd. Het is de kritiek op de bureaucratie — op "De Nieuwe Klasse", om de latere terminologie te gebruiken — die er toe geleid heeft, dat Djilas zich voor de partijbureaucraten moest verantwoorden. En wanneer men de bewuste kranten- en tijdschriftpublicaties van Djilas leest, is men op dat moment als het ware getuige van het ontstaan van zijn ideeën.

Op 6 november 1953 verschenen van Djilas' hand in "Borda" ¹⁰⁾ onder de titel "Is er een doel?", een artikel, waarin men onder meer het volgende kon lezen:

" geen enkele theorie heeft tot nu toe een ver verwijderd — uiteindelijk — doel geproclameerd, dat werkelijk zou zijn verwezenlijkt. Dat wil niet zeggen, dat de mensen verre idealen kunnen missen. Maar die verre idealen zijn voor alles de uitdrukking van de directe behoeften van de mensen en van het begrip van wat het wezenlijke vormt in hun eigen tijdperk."

En even verder:

".... voor Marx is het communisme niet het product van geniale koppen of van nobele verlangens en doeleinden, maar van de maatschappelijke noodzakelijkheid. En wat noodzakelijk is, dat is in wezen geen doel — want dat doel wordt niet door het bewustzijn van de mensen gesteld — maar een proces van gebeurtenissen, een proces, dat nu eens kalm, dan weer in volle beweging is, bewust en spontaan, revolutionair en geleidelijk, in elk geval onvermijdelijk, zoals alle andere objectieve processen van de 'geschiedenis' ".

En op een andere plaats:

10) Wij citeren dit, en andere artikelen van Djilas uit wat in "Questions Actuelles", etc. (nr. van jan.-febr. 1954) over de zitting van het Plenum wordt meegedeeld.

"Wanneer de objectieve noodwendigheden als doeleinden worden opgevat dan leidt dat niet alleen tot een teleologische ¹¹⁾ mystiek ¹²⁾, maar volgens regel ook hiertoe, dat men een concrete taak of een concrete vorm (een organisatie, een reeks van maatregelen, enz.) als iets absoluuts voorstelt, als het uiteindelijk bereikte ideaal, er dat vervolgens onze subjectieve rol en ons optreden worden voorgesteld als dingen, die objectieve wetten kunnen scheppen, als de objectieve noodzakelijkheid zelf. Dat is ook de basis van alle oppervlakkige en door bepaalde belangen gedicteerde proefnemingen (van het "practicisme") en, in onze omstandigheden, een van de voornaamste bronnen van het bureaucratisme. Concreet gezegd: men stelt bij ons deze of gene maatregel of deze of gene organisatievorm voor als iets, dat op zijn minst een deel van of een etappe op de weg naar het uiteindelijke doel (het socialisme, het communisme) vormt. En in werkelijkheid is daar geen sprake van, in werkelijkheid is er geen einddoel dat een concrete, directe werking uitoefent."

Djilas bedient zich hier van een wat ingewikkelde taal, die het geenszins gemakkelijk maakt om hem te volgen. Maar wie er zich rekenschap van geeft, dat in de bolsjewistische landen bepaalde politieke en economische maatregelen altijd worden voorgesteld als "de verwezenlijking van een brok socialisme", als een "stap op de weg naar het socialistische einddoel", terwijl zij in werkelijkheid heel wat anders zijn, die valt het al wat gemakkelijker in Djilas' opvattingen door te dringen. Nog duidelijker wordt de zaak, wanneer men naleest hoe ongeveer hetzelfde betoog, ontdaan van zijn filosofische vorm, in een geheel andere formulering, terugkeert in zijn boek "De Nieuwe Klasse", Djilas schrijft daar:

"Alle veranderingen, die door de communistische leiders tot stand worden gebracht, worden allereerst voorgeschreven door de belangen en het streven van de nieuwe klasse..." (blz. 59)

"... Deze hervormingen worden niet afgekondigd voor wat zij werkelijk zijn, maar als onderdelen van de 'verdere ontwikkeling van het socialisme!' (blz. 63).

Wat Djilas de bureaucratie, de nieuwe heersende klasse — naar onze mening terecht — verwijt is dit, dat zij in haar ideologische geschriften en verklaring het "socialisme" opvat als een einddoel, dat zij precies kent en dat zij kant en klaar in haar hoofd heeft, terwijl het in werkelijkheid de uitkomst is van een historisch proces, dat voortspuit uit de maatschappelijke noodzakelijkheid.

11) Teleologisch komt van het woord teleologie, wat leer van de doelmatigheid of van de doelbewustheid betekent.

12) Mystiek = leer van duistere geheimen.

Als Djilas zegt, dat men, door de objectieve noodwendigheid als doeleinden op te vatten eveneens er toe komt, organisaties als iets absoluuts te beschouwen en dat bovendien deze opvatting een van de voornaamste bronnen vormt van het bureaucratisme, dan slaat hij in zoverre de spijker precies op de kop, dat de bureaucratie inderdaad haar bestaan rechtvaardigt met de bewering, dat zij het "uiteindelijke doel" precies kent, dat zij aan die kennis van het doel de wetenschap ontleent, langs welke weg het bereikt moet worden, dat men daarom volledig vertrouwen moet hebben in haar beleid.

Er is inderdaad, dat ziet Djilas heel goed, een nauw verband tussen het ontstaan van de bureaucratie en de mening, dat het er om gaat een bepaald "einddoel" te verwezenlijken. Maar uit de wijze waarop Djilas het stelt krijgt men de indruk, dat aan de (verkeerde) opvattingen over het socialisme als een "einddoel" de bureaucratie haar ontstaan dankt, terwijl het in werkelijkheid zo is, dat de bureaucratie (de nieuwe klasse) ontstaat als gevolg van zeer bepaalde maatschappelijke ontwikkelingsprocessen, en dan vervolgens, als bureaucratie, alleen maar de door Djilas terecht gekritiseerde opvattingen (dat er een doel moet worden nagestreefd) er op na kan houden.

Eigenlijk is ook dat niet helemaal juist, maar het is zo, dat de bolsjewistische bureaucratie en de bolsjewistische opvatting, dat het socialisme een na te streven doel is, *tegelijktijd* ontstaan, met andere woorden, twee verschillende momenten zijn van hetzelfde maatschappelijke proces.

Wat er verder ook van te zeggen is, in ieder geval is het duidelijk, dat op hetzelfde moment, dat Djilas zich tegen de mening keerde, dat het "socialisme een doel" is, dat stap voor stap, stukje bij beetje verwerklijkt moet worden, de bureaucratie — die aan haar veronderstelde of werkelijke kennis van dat zogenaamde einddoel een recht om te heersen en politiek te leiden ontleende — zich op haar beurt tegen hem moest keren. Hier ligt ook de verklaring voor het feit dat Eduard Kardelj, die in het Plenum van de Joegoslavisch partij als de voornaamste spreekbuis van de bureaucratie optrad, vooral het hier genoemde opstel van Djilas buitengewoon scherp aanviel en vooral uit dit artikel zeer uitvoerig citaten voorlas.

Vanzelfsprekend zei Kardelj niet, dat wanneer men Djilas gelijk zou geven, de bureaucratie niet meer in de mogelijkheid zou verkeren haar heerschappij met een verwijzing naar haar kennis over het zogenaamde einddoel te rechtvaardigen en daarom naakt zou staan als datgene wat zij werkelijk is: een nieuwe klasse. Nee, Kardelj zocht volgens beproefd recept te bewijzen, dat de zienswijze van Djilas "in strijd was met het Marxisme". En dat kostte Kardelj niet zo heel veel moeite, omdat hij onder "Marxisme" natuurlijk verstond: het bolsjewisme, dus, de wijze, waarop het

Marxisme door de nieuwe heersende klasse geïnterpreteerd en vervolgens als ideologie (of theorie, die haar klassepositie moet goedpraten) gebruikt wordt. Met dat bolsjewisme, met die bolsjewistische opvatting van het Marxisme, zijn de meningen van Djilas inderdaad lijnrecht in strijd.

Hoe zeer de opvattingen van Djilas en de opvattingen van Kardelj wel tegenover elkaar stonden, blijkt o.a. uit het feit dat eerstgenoemde in een van zijn artikelen in "Borda" ("Klassenstrijd", verschenen 3 december 1953) gesproken had van "een verscherping van de *klassenstrijd* (cursivering van ons, Spart.) tussen bureaucratie en het volk", Kardelj in zijn rede in het Plenum, toen hij over de partij kwam te spreken, deze definieerde als "Het instrument van een bewust socialistisch en georganiseerd *streven* (cursivering van ons, Spart.). Juist deze woorden bevestigen al wat wij hierboven hebben opgemerkt over het nauwe verband tussen de opvatting, dat er "een doel" moet worden nagestreefd en de rechtvaardiging van de bureaucratie (de partij) als zodanig.

Kardelj verweet Djilas, dat hij elk contact met de werkelijkheid verloren had. Was Kardelj nu misschien zo realistisch, dat hij probeerde aan te tonen, dat de klassenstrijd tussen bureaucratie en volk, waarvan Djilas had gesproken, in werkelijkheid nergens te bespeuren viel? Kardelj maakte het zich veel gemakkelijker. De omstandigheid, dat Djilas zich ertegen verzet had, het socialisme op te vatten als een "einddoel" dat het politieke handelen bepaalde, gebruikte hij om hem over een kam te scheren met de vader van het reformisme, Eduard Bernstein, die ruim een halve eeuw terug had uitgeroepen: "Mij is het einddoel niets, de beweging alles!"

Bernstein had niets met het einddoel op, Djilas zegt, dat men het socialisme niet als een einddoel moet zien, met andere woorden, Djilas zegt hetzelfde als Bernstein, Djilas is, evenals Bernstein, een reformist, die het Marxisme overboord wil werpen. Ziedaar in het kort heel de zogenaamde bewijsvoering van Kardelj, die er zich natuurlijk geen ogenblik mee bezig hield of de oppervlakkige op het eerste gezicht bestaande, uiterlijke gelijkenis tussen woorden van Bernstein en bepaalde zinnen uit Djilas opstel "Is er een doel?" ook betekende, dat er een diepere gelijkenis tussen hen bestond, een gelijkenis *naar de inhoud* van hun opvattingen.

Naar onze mening, is er van een dergelijke diepere overeenkomst tussen Djilas en Bernstein geen sprake, evenmin als er sprake is van enige overeenkomst tussen Djilas en Kardelj. Waar, menen wij, de opvattingen van de schrijver van de opstellen in het blad "Borda" wél enige overeenkomst mee vertonen, dat zijn uitspraken als de volgende:

"Het communisme is voor ons niet een toestand, die geschapen moet worden, geen ideaal waarnaar de werkelijkheid zich zou hebben te richten. Wij noemen communisme, de werkelijke beweging, die de huidige toestand opheft. ... De geschiedenis is niets anders dan de opeenvolging van de verschillende generaties, waarvan elke op haar beurt door alle voorafgegangene generaties nagelaten materialen, kapitalen en productiekrachten gebruikt, dus aan de ene kant onder geheel veranderde omstandigheden de traditionele bezigheid voortzet en aan de andere kant met een geheel veranderde bezigheid de oude omstandigheden wijzigt, wat men op speculatieve wijze zo kan verdraaien, dat de latere geschiedenis gemaakt wordt met het doel de vroegere geschiedenis te voltooien waardoor dan de geschiedenis haar aparte doeleinden krijgt en tot een 'persoon naast andere personen' wordt...."

In deze zinnen, men ziet het, wordt de spot gedreven met de opvatting die de objectieve noodzakelijkheden van het historisch proces als *doeleinden* beschouwt. Hier wordt nadrukkelijk verworpen het standpunt, dat het communisme een "toestand of ideaal" zou zijn, dat moet worden nagestreefd. In deze zinnen wordt alles wat naar een "teleologie" zweemt uitgebannen. De pen, waaruit zij gevloeid zijn, is die van *Karl Marx*; "*De Duitse ideologie*" heet het geschrift, waarin wij ze hebben aangetroffen. En de lezer, die Djilas' uiteenzettingen, welke wij geciteerd hebben, vergelijkt met deze woorden van Marx (of met andere, zoals bijvoorbeeld die, dat de arbeiders "geen idealen te verwezenlijken hebben") zal het misschien iets duidelijker zijn waarom en op welke gronden, wij in een vorig hoofdstuk hebben beweerd, dat Milovan Djilas op hetzelfde moment waarop hij zich tegen de nieuwe heersende klasse keert, dicht bij het West-Europese proletariaat komt te staan en het Marxisme, de theorie van de proletarische klassenstrijd, op andere wijze soms interpreteert dan hij vroeger gedaan had, toen hij nog bolsjewiek was.

- 0 - 0 -

IV. De onvermijdelijke beperktheid van Djilas' kritiek

Toen Milovan Djilas in 1953 zijn studie "Het begin van het einde" schreef ¹³⁾, begon hij met de volgende woorden:

"..... Een mens, een generatie, zij, die onder een bepaalde maatschappelijke orde leven, kunnen slechts tot een zekere graad kennis opdoen, beperkt als zij zijn door hun levensduur, door het tijdperk en door de sociale omstandigheden waarin zij verkeren. Om de nieuwe werkelijkheid te verstaan, is een nieuwe praktijk en een nieuw bewustzijn nodig. Maar het menselijk verstand is niet in staat, zich bij die waarheid neer te leggen; het 'werkt' onophoudelijk, zelfs wanneer het in het geheel niet in staat is in de nieuwe werkelijkheid door te dringen. Het spant zich in, het combineert, tot het uiterste gebruik makend van zijn natuurlijke talenten en die welke het heeft verworven. Maar tevergeefs"

Men zal moeilijk een uitspraak kunnen vinden die meer dan deze toepasselijk is op Djilas zelf en op zijn boek "De Nieuwe Klasse".

Op Djilas zelf! Zijn persoonlijke ontwikkeling is er een merkwaardig voorbeeld van, hoe moeilijk het is, zonder "nieuwe praktijk" en zonder een "nieuw bewustzijn" door te dringen in de nieuwe werkelijkheid. De geschiedenis van zijn denkbeelden en standpunten is geenszins een regelmatig voortkabbellende stroom. Zij gelijkt op de rivieren, die zich moeizaam een weg banen door de woeste bergen van zijn vaderland Montenegro. Soms zijn er plotselinge stroomversnellingen, maar dan weer erg scherpe haarspeldbochten, die het water terugvoeren tot ver achter de plaats, waar het eerst reeds was doorgedrongen. Men heeft dat bij Djilas o.a. kunnen zien in de dagen, voorafgaande aan de bijeenkomst van het Centraal Comité van zijn partij, belegd om zijn "geval" te onderzoeken.

Op 22 december 1952 vond een gesprek plaats tussen Milovan Djilas en Eduard Kardelj over de artikelen, die eerstgenoemde in het blad "Borda" had gepubliceerd. In de loop van dat gesprek ontwikkelde Djilas het gezichtspunt, dat maarschalk Tito de typische verdediger was van de bureaucratie en dat hij, Djilas, daarom vroeg of laat met hem in conflict zou moeten komen. Kardelj viel het standpunt van Djilas aan en in de loop van het onderhoud verklaarde daarop Djilas, dat hij zijn woorden terugnam, dat ze eigenlijk geen principiële betekenis hadden, dat datgene, wat hij zojuist gezegd had, nog nauwelijks door hem overdacht was en dat zijn uitspraak niet meer was

13) Milovan Djilas, "Les fins qui préludent", "Questions Actuelles du socialisme", juli-oktober 1953, blz. 25.

geweest dan een spontane opwelling, een vluchtige gedachte, die hij zonder voldoende grond geformuleerd had.

In de — wij zouden bijna zeggen: historische — zitting van het Plenum van het Centrale Comité, we bedoelen die van 16 en 17 januari 1954 over "De zaak Djilas", zei de held van ons verhaal zelf, dat de argumenten van zijn critici (waarvan Kardelj de voornaamste was) hem van zijn ongelijk overtuigd hadden. Hij zei ook — en onze lezers zullen zo dadelijk begrijpen, waarom wij juist die woorden van zoveel betekenis achten — dat hij bepaalde filosofische problemen had aangesneden, die voor hem zelf "nog niet helemaal duidelijk" waren ¹⁴).

Aan het slot van de bijeenkomst van het Centrale Comité werd een resolutie aangenomen, waarin onder andere werd gezegd:

"dat de door Djilas ontwikkelde opvattingen fundamenteel in strijd waren met de politieke lijn, die door het zesde partijcongres aanvaard was; dat Djilas zich door zijn standpunt verwijderd had van het Centrale Comité en de hele partij."

Voor deze resolutie verklaarden zich alle aanwezigen, ook Djilas zelf ¹⁵).

-0-

Hoe moet men nu deze gang van zaken beoordelen? Beginnen wij met het laatstgenoemde feit, met de omstandigheid, dat ook Djilas zelf zijn stem gaf aan de resolutie, die zijn standpunt onverenigbaar verklaarde met dat van de partij en het partijbestuur.

We schrijven nu vier jaar later. Als een ding duidelijk is gebleken, dan wel dit, dat die twee standpunten inderdaad onverenigbaar zijn. Het standpunt van Tito, Kardelj, c.s. is het standpunt van de bureaucratie, het standpunt van "de nieuwe klasse", waar Djilas zich, zoals blijkt uit zijn inmiddels verschenen boek, lijnrecht tegenover stelt. Omdat de toen aanvaarde resolutie niets anders uitspreekt dan dat er twee standpunten zijn, die onverzoenlijk moeten worden geacht, omdat die resolutie alleen maar iets *constateert*, is er ook vandaag hoegenaamd niets, dat de auteur van "De Nieuwe Klasse" zou beletten haar te onderschrijven.

Maar hoe staat het met Djilas' opmerking tegenover Kardelj over Tito's positie als "vertegenwoordiger van de bureaucratie"? Hoe te oordelen over die opmerking, die hij

14) Rede van Djilas in het Plenum van het Centrale Comité, geciteerd uit "Questions actuelles du socialisme", no. 22, januari-februari 1954. blz., 90.

15) De bijzonderheden over het gesprek tussen Djilas en Kardelj ontleen wij aan de mededelingen van Kardelj in het Plenum ("Questions actuelles", no. 22, blz. 44 en 45). De resolutie, waarvan wij spreken komt in hetzelfde nummer voor op blz. 95.

weer introk, bijna onmiddellijk nadat hij haar had uitgesproken? Wat te denken van zijn verklaring, dat het betoog van Kardelj en anderen hen had doen inzien "dat er in Joegoslavië geen sprake was van een overwinning van de bureaucratie"? ¹⁶⁾

Zoals wij het zien, is het zo dat Djilas zich de inzichten, die men in zijn boek "De Nieuwe Klasse" aantreft, moeizaam heeft veroverd. Het is duidelijk, dat de opmerking, die hij zich op 22 december 1953 tegenover Kardelj ontvallen liet volkomen in overeenstemming is met zijn huidige zienswijze. Dat hij haar toen "als niet gezegd" beschouwd wenste te zien, "nog nauwelijks overdacht" noemde, is naar onze mening zo te verklaren, dat op het moment, waarop hij de feitelijke positie van de bureaucratie reeds begon te beseffen, hij geenszins in staat was om de feiten, die hij voor zijn ogen waarnam, te benaderen met behulp van een *algemene methode*, een *theorie*, ter verklaring van de maatschappelijke verschijnselen.

Wat hij op dit terrein aan geestelijke bagage, aan geestelijke wapens bezat en van jongs af aan had meegekregen, was: de theorie van het bolsjewisme. En juist daarmee kon hij niets beginnen. Sterker: iedere keer, dat hij zijn waarnemingen toetst aan *deze* theorie (die de theorie van de nieuwe heersende klasse is!) moet hij als het ware wel tot de conclusie komen, dat hij de verschijnselen volkomen verkeerd beoordeelt. Als hij, bezig zijnde met zijn analyses, logischerwijze tot andere opvattingen *begint* te komen op algemeen en filosofisch terrein, dan ziet hij — gevolg van de zwakte van het Joegoslavische proletariaat en de nog weinig ontwikkelde verhoudingen in zijn land — geenszins het verband tussen de realiteit en de formulering daarvan in algemene, abstracte, filosofische termen. Vandaar zijn uitspraak, dat de wijsgerige kant van de kwestie hemzelf nog helemaal niet duidelijk is.

Tot op heden — en dat is de reeds door ons aangeduide zwakte van Djilas' boek — is de filosofie van de samenleving voor Djilas een moeilijk terrein gebleven. Vandaar, dat zijn ontwikkelingsgang goed beschouwd het volgende verloop toont:

Hij *ziet* scherp en duidelijk de maatschappelijke werkelijkheid ook al is dan zijn hoofd volgestopt met de bolsjewistische ideologie; wanneer hij de ontdekte feiten vergelijkt met de hem van jongsaf en door zijn geestelijk "klimaat" vertrouwde theorie, gaat hij (men herinnere zich zijn gesprek met Kardelj en zijn verklaring in het partij-comité) zijn waarnemingen "corrigeren"; als de realiteit te sterk blijft spreken, lost hij de tegenspraak tussen "theorie" en "praktijk" zo op, dat hij zijn theoretische bagage overboord werpt. Dat ziet men dan ook heel duidelijk in zijn boek "De Nieuwe Klasse". Een aanloop daartoe kan men reeds constateren in zijn — in de vergadering van het

16) Milovan Djilas' tweede verklaring in het Plenum "Questions actuelles, enz." no. 22, blz. 89.

Centrale Comité gesproken woorden, dat hij "niet gelooft, dat die filosofische kwesties er nog zoveel op aankomen" ¹⁷).

Ziedaar de lotgevallen van een man, die zich — om Djilas eigen woorden te gebruiken "met zijn natuurlijke en verworven talenten tot het uiterste inspant en combineert, maar, geen nieuwe praktijk en geen nieuwe bewustzijnsinhoud heeft" om de eenvoudige reden, dat de nieuwe praktijk, dus de revolutionaire praktijk van de door de nieuwe heersende klasse onderdrukte en uitgebuite arbeiders, nog maar in de kinderschoenen staat.

-0-

Op de goede weg was Djilas met zijn uitspraak, dat "nieuwe sociale verschijnselen een nieuwe toepassing van het Marxisme vereisten". Maar die woorden, kennelijk toevallig aan zijn pen ontsproten, op een ogenblik, dat hem *iets* van een beter inzicht daagde, zijn op zichzelf staand gebleven. Djilas heeft er niets mee kunnen doen. Hij is niet doorgedrongen tot het besef, dat de filosofische "ketterijen", waaraan hij zich te buiten ging, dikwijls eerste schreden in de richting van het Marxisme betekenden. Als hij zijn filosofische bagage wegwerpt, omdat zij hem hindert — vanzelfsprekend hindert — op de weg die hij is ingeslagen, vervangt hij het bolsjewisme niet door het Marxisme. Hij schudt het bolsjewisme van zich af, in de mening verkerende, het Marxisme af te schudden. Ook hij kon, om het nogmaals te zeggen in de woorden van Djilas zelf, "maar tot zekere graad kennis opdoen, beperkt als hij was door zijn tijdperk en de sociale omstandigheden, waarin hij verkeert".

-0-

Zover gekomen, zijn wij via de omweg over Djilas' theoretische ontwikkeling, weer aangeland bij zijn boek "De Nieuwe Klasse", waarin hij, naar wij in een vorig hoofdstuk van deze brochure reeds hebben vastgesteld, het theoretische standpunt van het bolsjewisme aanvalt, daarbij in de dwaling verkerende, het Marxisme aan te vallen.

Na alles wat wij in de voorafgaande bladzijden hebben aangesneden, zal het de lezer niet verwonderen, dat het bezwaar, dat wij tegen het boek van Djilas koesteren, vooral zijn gebrek aan een algemeen theoretisch standpunt geldt, een gebrek, dat hem verhindert, de feiten die hij schildert — en naar ons oordeel volkomen juist beschrijft — in hun onderlinge samenhang te schetsen, in hun *ontwikkeling*. Wat bij hem volkomen ontbreekt is de historische lijn en het historisch perspectief. En toch

17) Tweede verklaring van Milovan Djilas voor het Plenum van het Centrale Comité, "Questions actuelles du socialisme", no. 22, blz. 90.

Toch ontbreekt het toch in het boek van Djilas — zijns ondanks — niet aan aanloopjes in die richting, gevolg van de omstandigheid, dat hij bij zijn aanval op de nieuwe heersende klasse het proletarische standpunt nadert, zonder het te weten.

Eerder hebben 'wij er gewag van gemaakt, dat men Djilas had vergeleken met de dappere Philoxenos, die zich tegen de tiran van Syracuse verzette. Maar er is ons ook nog een andere vergelijking bekend. In het Duitse maandblad "Der Monat" heeft een zekere Ernst Halperin onze held vergeleken met een figuur uit George Orwell's bekende boek "1984", namelijk met de door Orwell geschapen figuur van de schrijver Emmanuel Goldstein, die zich met zijn vlijmscherpe pen verzet tegen de dictatuur van de "Grote Broeder", met wie deze Goldstein eerst samen heeft gewerkt, zoals Djilas met Tito samenwerkte. Ook deze vergelijking gaat naar onze overtuiging — zoals iedere vergelijking — mank. Maar er is toch minder tegen aan te voeren, dan tegen een vergelijking van Djilas met de een of andere held uit de klassieke oudheid. En dat niet in de laatste plaats om deze reden, dat de opvattingen van George Orwell — getuige bijvoorbeeld zijn "De boerderij der dieren", waarin hij zich uitdrukkelijk voor het zelf handelen van de onderworpenen verklaart — veel dichter bij onze opvattingen staan, dan het geval is met de gedachtewereld van bijvoorbeeld een figuur als Philoxenos, waarin men zonder moeite een held kan ontdekken, die alle *burgerlijke* revolutionairen zich graag tot voorbeeld zouden kiezen, zoals zij meermalen in de geschiedenis (in de Franse en Engelse burgerlijke omwentelingen vooral) zich helden uit de klassieke oudheid tot een voorbeeld hebben gekozen. Maar Djilas is beslist geen kampioen voor de burgerlijke vrijheid, en wel, omdat de burgerlijke revolutie in zijn land niet aan de orde is, omdat het in de strijd, waarvan hij een literaire voorloper is, om heel andere dingen gaat.

-0-0

V. "De Nieuwe Klasse"

Nadat wij ons in de voorafgaande hoofdstukjes hebben bezig gehouden met Djilas' ontwikkeling, met zijn groei en zijn denkbeelden, met zijn filosofisch standpunt, vanwege de bolsjewistische ideologie, met zijn positie in een land, waar de moderne klassenverhoudingen en klassentegenstellingen nog maar net ontstaan zijn, of nog bezig zijn te ontstaan, dat alles in verband met zijn theoretische artikelen en zijn werk "De Nieuwe Klasse", wordt het tijd, dat wij nu wat dieper op het boek ingaan.

Een gemakkelijke taak is dat geenszins. De filosofische zwakte van Djilas, waarover wij reeds gesproken hebben en die wij ook geprobeerd hebben te verklaren, heeft zich gewroken in de compositie. De tien hoofdstukken waarin Djilas zijn stof verdeeld heeft, zijn niet alleen van zeer verschillende waarde en betekenis, maar vormen geenszins een streng logisch betoog, waarbij ieder volgend deel uit het vorige wordt ontwikkeld en daarbij aansluit.

Alles wat op de bladzijden van Djilas' boek gedrukt staat is, bedoeld of niet, eigenlijk niets anders dan een reeks overpeinzingen of beschouwingen, duidelijker en krasser gezegd: een reeks van losse notities, van "gesprekken", in de zin waarin de "beschouwingen" van de Franse auteur Georges Sorel, schrijver van "Reflexions sur la violence" ("beschouwingen over het geweld") en "Matériaux d'une théorie du prolétariat" ("Materiaal voor een theorie van het proletariaat"), "gesprekken" waren, d.w.z. gesprekken in de eerste plaats met zichzelf, een vorm van hardop denken, materiaal.

Dit maakt het voor degene, die tot het wezenlijke en belangrijke van "De Nieuwe Klasse" door wil dringen, bijna volstrekt onmogelijk om Djilas op de voet te volgen of om een korte samenvatting te geven van de manier, waarop het boek is opgebouwd. Men kan bij Djilas niet klaar en duidelijk het uitgangspunt onderscheiden; de weg, die hij daar vandaan aflegt tekent zich niet scherp af. Het is om deze reden, dat wij menen niet beter te kunnen doen, dan de kern van zijn opvattingen samen te vatten in enkele citaten, om deze dan vervolgens kort te bespreken in samenhang met andere passages uit het boek.

-0-

Milovan Djilas schrijft:

"Volgens de abstracte logica is de communistische ¹⁸⁾ revolutie, wanneer zij onder andere voorwaarden en met dwang van de staat dezelfde dingen bereikt als door industriële revoluties en het kapitalisme in het Westen worden bereikt, niets anders dan een vorm van staatskapitalistische revolutie. De betrekkingen [waarschijnlijk kromme vertaling van de Marxistische term (productie)verhoudingen; F.C.], die door haar overwinning verkregen worden zijn staatskapitalistisch. De juistheid hiervan blijkt te meer als men in ogenschouw neemt, dat het nieuwe regime ook alle politieke-, arbeids- en andere betrekkingen regelt en — wat nog belangrijker is — het nationale inkomen distribueert en goederen, die kort tevoren staatseigendom zijn geworden, nuttig maakt en verdeelt" (blz. 36).

"Eigendom is niets anders dan het recht op winst en het recht op beheer. Als men klassevoordelen met dit recht verklaart, hebben de communistische staten uiteindelijk het beginsel voor een nieuwe vorm van eigendom, of een nieuwe heersende, exploiterende klasse [waarschijnlijk kromme vertaling van de Marxistische term uitbuitende klasse; F.C.]" (blz. 37).

"Volgens het Romeinse recht bestaat het eigendom uit het gebruik, het genot en de beschikking over materiële goederen. De communistische politieke bureaucratie gebruikt, heeft het genot van, en beschikt over het genationaliseerde eigendom" (blz. 43/44).

"De nieuwe klasse verkrijgt haar macht, haar voorrechten, haar ideologie en haar gebruik van een bijzondere vorm van eigendom — het collectieve bezit dat de klasse beheert en verdeelt uit naam van het volk en de gemeenschap" (blz. 44).

"Het zogenaamde socialistische eigendom is een vermomming van het werkelijke bezit door de politieke bureaucratie" (blz. 46).

"Steeds als communisten aan de macht komen, wekt hun aanval op het privé-bezit de illusie, dat hun maatregelen in de eerste plaats bedoeld zijn om af te rekenen met de bezittende klasse ten gunste van de arbeidersklasse. Latere gebeurtenissen tonen aan, dat deze maatregelen niet voor dit doel werden genomen maar om hun eigen bezit te vestigen" (blz. 126).

"In het communisme zijn volgens de wet allen gelijk met betrekking tot de goederen. De formele eigenaar is het volk. In werkelijkheid heeft, door het

18) Djilas spreekt (natuurlijk) overal van "communisme" in plaats van het woord "bolsjewisme" te gebruiken. Wij hebben dat in de citaten onveranderd gelaten, maar de lezer dient zich uiteraard voortdurend rekenschap te geven van wat er bedoeld wordt.

monopolistische beheer, alleen het kleinste groepje bewindvoerders de eigendomsrechten in handen" (blz. 61).

"Het tegenwoordige communisme is niet alleen een partij van een bepaalde soort of een bureaucratie, die ontstaan is uit de monopolistische eigendomspositie en de buitensporige staatsbemoediging in de economie. Meer dan al het andere is de werkelijke aanblik van het tegenwoordige communisme de nieuwe klasse van bezitters en uitbuiters" (blz. 55).

"Het monopolie dat de nieuwe klasse uit naam van de arbeidende klasse over de hele maatschappij instelt, is in de eerste plaats een monopolie over de arbeidende klasse zelf" (blz. 42).

"In het communistische stelsel is de arbeider niet gelijk aan een slaaf in de oudheid, zelfs niet wanneer hij in een werkkamp te werk is gesteld: de slaaf van vroeger werd zowel theoretisch als praktisch als een dood ding behandeld. Zelfs de grootste denker uit de Oudheid, Aristoteles, meende, dat de mens of als vrij man of als een slaaf werd geboren. Hoewel hij een voorstander was van een menselijke behandeling van de slaven en een hervorming van de slavernij bepleitte, beschouwde hij de slaven nog als instrumenten van de productie. In het moderne stelsel van ideologie is het niet mogelijk een arbeider zo te behandelen, omdat slechts een ontwikkeld en geïnteresseerd arbeider het vereiste werk kan doen. Dwangarbeid in het communistische stelsel is heel andere dan slavernij in de oudheid of in later jaren" (blz. 95).

"Onder het communisme is de arbeider technisch vrij, maar zijn mogelijkheden om zijn vrijheid te gebruiken zijn zeer beperkt. De formele beperking van vrijheid is geen kenmerk, dat nauw met het communisme is verbonden; maar het is een verschijnsel dat onder het communisme voorkomt. Het verschijnsel is bijzonder duidelijk te zien in verhouding tot het werk en de arbeidersstand zelf. De arbeid kan niet vrij zijn in een maatschappij waarin alle materiële goederen door een bepaalde groep worden gemonopoliseerd. De arbeidskracht is indirect de eigendom van deze groep, hoewel niet volledig, daar de arbeider een menselijk wezen is dat zelf een deel van zijn arbeid consumeert. Abstract genomen is de arbeidersstand als geheel een factor van de totale maatschappelijke productie. De nieuwe heersende klasse, met haar materiële en politieke monopolie, gebruikt deze factor bijna net zo als zij andere nationale goederen en delen van de productie gebruikt, zonder te letten op de menselijke factor" (blz. 95/96).

"Het feit, dat er in de communistische landen een nieuwe bezittende klasse bestaat, verklaart niet alles, maar het is de belangrijkste sleutel tot het begrip van de veranderingen die periodiek in deze landen, in het bijzonder in de Sovjet-Unie ¹⁹⁾ plaatsvinden" (blz. 58).

"Alle veranderingen, die door de communistische leiders tot stand worden gebracht, worden allereerst voorgeschreven door de belangen en het streven van de nieuwe klasse, die zoals elke sociale groep, leeft en reageert, zich verdedigt en voortschrijdt met de bedoeling haar macht te vergroten" (blz. 59).

"Om haar gezag te verdedigen moet de heersende klasse steeds hervormingen tot stand brengen als het volk er zich van bewust wordt dat de klasse het nationale bezit behandelt alsof het van haar is. Deze hervormingen worden niet afgekondigd voor wat zij werkelijk zijn, maar meer als onderdelen van de 'verdere ontwikkeling van het socialisme' en van de 'socialistische democratie' ... De nieuwe klasse kan niet voorkomen dat er voortdurend ernstige tegenstellingen in haar binnenste ontstaan; want ondanks haar historische oorsprong kan zij haar bezit niet wettigen en kan zij er niet van afzien zichzelf te ondermijnen" (blz. 63).

"Als de nieuwe klasse sterker wordt en een duidelijker vorm aanneemt, gaat de partij een onbelangrijker rol spelen. De kern en de basis van de nieuwe klasse worden in de partij en aan haar top gevormd, evenals in de staatspolitieke organen. De eens levende, nauw verbonden partij, vol initiatief, verdwijnt om te worden omgevormd in de traditionele oligarchie ²⁰⁾ van de nieuwe klasse, die onweerstaanbaar die mensen aantrekt die zich bij de nieuwe klasse willen voegen en hen, die nog over enige idealen beschikten, onderdrukt. De partij maakt de klasse, en het resultaat is dat de klasse zich uitbreidt en de partij als basis gebruikt. De klasse wordt sterker, terwijl de partij zwakker wordt; dit is het onvermijdelijke lot van elke communistische partij die aan de macht is" (blz. 40).

-0-

Bovenstaande citaten, hoe gering in aantal ook, stelden, menen wij, onze lezers in staat, zich een indruk te vormen van Djilas' standpunt, dat hij op blz. 144 van zijn boek op die manier samenvat, dat het bolsjewisme "een uitbuitend stelsel" is "dat

19) *) Djilas spreekt van de "Sovjet-Unie". Wij geven er de voorkeur aan om van Rusland te spreken, omdat de "Sovjets", de Arbeidersraden, in de revolutie van 1917 ontstaan, allang geleden door de partij en de nieuwe klasse zijn vermoord.

20) Oligarchie = heerschappij van weinigen.

teggengesteld is aan de belangen van het proletariaat". We menen ook onze citaten zo gekozen te hebben, dat daaruit zowel de sterke als de zwakke zijde van Djilas duidelijk naar voren komt en de lezer daarin de bevestiging vindt van wat wij hiervoor reeds over dit boek en zijn auteur hebben opgemerkt.

Als men bijvoorbeeld leest, dat de maatregelen van de bolsjewisten de illusie wekken, dat zij in de eerste plaats "bedoeld" zijn om af te rekenen met de bezittende klasse ten gunste van de arbeidende klasse, en dat latere gebeurtenissen dan aantonen, dat die maatregelen niet voor dit "doel" werden genomen, maar om hun eigen bezit te vestigen, dan verwijderd de schrijver zich daarmee wel bijzonder ver van het standpunt, dat bij een vroegere gelegenheid door hem in "Borda" werd verkondigd in het opstel "Is er een doel?", en dat wij al hebben leren kennen ²¹⁾. In "De Nieuwe Klasse" spreekt Djilas op de aangegeven plaats over de "doeleinden" van de bolsjewistische machthebbers op een wijze, die geheel en al voorbij ziet aan het zo belangrijke feit, dat het maatschappelijke ontwikkelingsproces aan hun — goede of slechte — bedoelingen volkomen maling heeft, zodat Lenin reeds op een gegeven moment zich genoodzaakt zag te verzuchten:

"De machine glijdt uit onze handen; het is alsof iemand aan het stuur zit, maar de machine gaat niet daarheen, waar hij naar toe stuurt, maar daar waarheen de een of ander haar stuurt, iets illegaals, onwettelijks, dat god weet waar vandaan komt, de een of andere speculant, privaatkapitalist of wie ook. De machine gaat absoluut niet daarheen, waar degene, die aan het stuur zit, haar hebben wil (...) Wie leidt wie? Ik betwijfel zeer, dat men zeggen kan, dat de communisten deze machine leiden. Als men de waarheid zeggen wil, dan leiden wij haar niet, maar zij leidt ons." ²²⁾

Dat, zoals Djilas schrijft, "latere gebeurtenissen" zouden aantonen, dat de maatregelen van de bolsjewiki genomen werden met het doel hun eigen bezit te vestigen, is niet juist. Het is zo, dat ondanks de aanvankelijke illusies van de bolsjewisten over hun historische taak de bolsjewistische maatregelen de strekking hebben, de nieuwe vorm van eigendom te verstevigen, omdat dit maatschappelijk gezien, de enig mogelijke ontwikkeling is en in overeenstemming met de door de bolsjewisten vervulde functie. Deze — onze — verklaring van de gebeurtenissen, betekent geenszins, dat de daden van de bolsjewiki worden goedgepraat. Integendeel! Het bolsjewistisch optreden kan niet scherper aan de kaak worden gesteld, dan door aan te tonen hoezeer het objectief past in het kader van een op klassentegenstellingen gegrondveste maatschappij en haar ontwikkeling.

21) Zie hoofdstuk iii van deze brochure

22) W.i. Lenin, "Samtliche Werke", Band XVIII, 2, Halbband, blz. 35 en 43.

in overeenstemming met onze zienswijze zijn Djilas' woorden, voorkomende op de laatste bladzijde (blz. 182) van zijn boek, dat "de communistische leiders hun daden niet controleren, maar door de werkelijkheid tot deze daden worden gedwongen". In strijd hiermee echter is het, dat Djilas ergens anders in zijn boek van de "doeleinden" van de bolsjewistische machthebbers spreekt, en dat, hoewel hijzelf in zijn opstel "Is er een doel?" terecht betoogde, dat wij te maken hebben met objectieve noodwendigheden, met een objectief proces van de geschiedenis. Hebben wij teveel gezegd, toen wij in een vorig hoofdstuk verklaarden dat de wijsgerige kant van de zaak aan Djilas nog helemaal niet duidelijk is en dat hij bij het schrijven van "De Nieuwe Klasse" het filosofisch inzicht dat hij bezig was te winnen, eenvoudig maar weer overboord gooide?

-0-

Dat Djilas over de arbeiders-*stand* spreekt in plaats van over de arbeiders*klasse*, die geen stand meer vormt, hoewel de vroegere standen in de geschiedenis tegelijkertijd wel een klasse waren; dat hij het over de vrijheid van de *arbeid* heeft, in plaats van de vrijheid van de *arbeiders*, dat zijn onvolkomenheden, die natuurlijk geenszins aan toevallige slordigheden te wijten zijn, maar waarbij wij niet verder willen stil staan. Er zijn over "De Nieuwe Klasse" nog belangrijker opmerkingen te maken.

Djilas zegt in zijn boek, dat de partij van Lenin het "begin" vormde van de nieuwe klasse; hij voegt daaraan toe, dat hij niet wil zeggen "dat de nieuwe partij en de nieuwe klasse" gelijk waren. Hij merkt ook op, dat "in de Sovjet-Unie en in andere communistische landen alles anders ging dan de leiders verwachtten" wat tussen haakjes natuurlijk weer in strijd is met zijn voorstelling dat zij er op uit waren hun eigen bezit te vestigen. Maar ondanks dergelijke opmerkingen mist men bij hem een heldere beschrijving van de wijze hoe de nieuwe klasse zich vormde en ontstond.

Het historisch proces, de maatschappelijke noodwendigheid, waarop Djilas bij vroegere gelegenheden de nadruk legde, ontmoet men op geen enkele pagina van "De Nieuwe Klasse". In plaats daarvan treden beschrijvingen en treffend rake opmerkingen [op], die stuk voor stuk, zouden wij willen zeggen, toch niets anders zijn, dan "moment-opnamen", die samen — om deze beeldspraak een ogenblik voort te zetten — volstrekt geen film vormen. Wie weten wil, hoe het komt, dat in Rusland alles anders ging dan de leiders verwachtten, die zoekt in Djilas' boek tevergeefs het antwoord op zijn vraag. Hij bemerkt dat een studie als "Grondbeginselen van de communistische productie en distributie", in de dertiger jaren gepubliceerd door de Groep van internationale Communisten (GIC) hem op dat punt veel meer wegwijs maken kan. En het ontbreken van dat antwoord, het ontbreken van alles wat zweemt

naar een schildering van het sociale ontwikkelingsproces, maakt dat sommige "moment-opnamen" van Milovan Djilas buitengewoon onscherp zijn

-0-0-

VI. Dwalende critici

Een helder begrip van Milovan Djilas' theoretische positie wordt ten zeerste vergemakkelijkt, door zich te verdiepen in de kritiek, die op hem is uitgeoefend door de Trotskisten of door groeperingen die — hoewel zij zich formeel van het Trotskisme hebben losgemaakt — bepaalde illusies met de Trotskisten delen. Nemen wij hiertoe allereerst als voorbeeld de korte beschouwing, die de Trotskist *Pierre Frank* in het tijdschrift "Quatrième internationale" (Vierde internationale) aan "De Nieuwe Klasse" heeft gewijd om ons vervolgens bezig te houden met de bespreking van dit werk door *Max Martin* in het Amerikaanse weekblad "Labor Action".

Djilas' uitspraken, dat "de wortels van de nieuwe klasse geplant waren in een bijzondere partij van het bolsjewistische type", dat Lenin niet vermoeden kon, dat zijn partij "het begin van van een nieuwe klasse zou zijn", dat "de partij de kern vormt van die klasse en haar basis is" (blz. 39 en 40), zijn voor *Frank* aanleiding tot de schampere opmerking, dat dus volgens Djilas

"de nieuwe maatschappij geenszins geboren is uit de economische en sociale onderbouw van de oude samenleving maar uit haar bovenbouw. Het is moeilijk om nog dieper weg te zinken in het idealisme en het subjectivisme" ²³⁾.

Wij zouden niet graag willen ontkennen, dat de kritiek van Frank in bepaalde uitspraken van Djilas, in zijn onzorgvuldig woordgebruik, en zijn slordige formulering, een schijn van rechtvaardiging vindt. Wij hebben zelf al te kennen gegeven dat men in Djilas' boek bepaalde tegenstrijdigheden aantreft; wij hebben niet verzuimd de aandacht te vestigen op zijn filosofische zwakte, waarin de vele slordigheden en onduidelijkheden voor een groot deel hun verklaring vinden. Maar Frank doet Djilas met bovenstaande opmerking toch wel bijzonder veel onrecht, door zijn aanval op een paar losse zinnen te richten en daarbij geheel te verzwijgen, dat Djilas over de maatschappelijke oorsprong van de nieuwe klasse toch nog heel wat andere dingen te berde brengt.

in Djilas' boek vindt men o.a. de opmerking, dat "de maatschappelijke oorsprong van de nieuwe klasse in het proletariaat ligt, zoals de aristocratie ontstond in een gemeenschap van boeren, en de bourgeoisie in een gemeenschap van handels- en handwerkslieden" (blz. 41). Of deze vergelijking in alle opzichten opgaat, betwijfelen wij. Maar het blote feit, dat Djilas haar gebruikt, het feit dat hij uitdrukkelijk partij en klasse niet als identiek beschouwt, dat hij (op blz. 45) met behulp van cijfers over lonen en inkomens het bestaan van diepe klasseverschillen als een bestaande realiteit

23) "Quatrième internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

probeert aan te tonen en dat (op een ietwat andere manier) nog een keer doet op blz. 54, dat alles bij elkaar is reden genoeg om de beschuldiging, die Frank aan het adres van Djilas richt, terug te wijzen en de weergave van Djilas' opvattingen door Frank eenvoudig een karikatuur te noemen.

Hoe vreemd de opvattingen van Djilas over het Marxisme ook mogen zijn, hij verkondigt allesbehalve dat de nieuwe maatschappij "uit de bovenbouw" geboren zou zijn. Iets dergelijks kan men ook moeilijk verwachten van een man die niet verzuimt aan de nieuwe klasse een "ideologisch standpunt" te verwijten en die daarvan uitstekende voorbeelden geeft.

Djilas zegt nadrukkelijk — wat Frank maar liever over het hoofd ziet — dat de oorsprong van de nieuwe klasse "in wezen overeenkomt met die van andere klassen". Maar, zo voegt Djilas hieraan toe, "haar oorsprong had ook haar eigen kenmerken" (blz. 38). Hij laat volstrekt niet na, [van] dat "eigen" kenmerk op te noemen, wat volgens hem het belangrijkste is. Hij ziet het hierin, dat vroegere klassen aan de macht kwamen, nadat nieuwe economische "voorbeelden" in de oude maatschappij waren gevormd, de nieuwe klasse in Rusland daarentegen pas definitief werd gevormd, nadat zij macht had verkregen.

Voor een zeker soort vulgair-"Marxisme", dat in de tredmolen van bepaalde schema's pleegt te lopen, is dat uiteraard de grootst denkbare ketterij. Naar onze mening echter is Djilas met deze opmerking helemaal niet zo ver van de waarheid, die uiteraard in de zeer speciale maatschappelijke verhoudingen in het Rusland van voor 1917 haar verklaring vindt.

Kort geformuleerd komt de zaak hierop neer, dat wanneer de burgerlijke revolutie in Rusland voltrokken had kunnen worden door de oude bourgeoisie, men inderdaad het verschijnsel zou hebben gezien, dat de burgerlijke macht steunde op reeds voor de omwenteling gegroeide burgerlijke verhoudingen, zoals het geval is geweest bij de burgerlijke revolutie volgens klassiek model in Frankrijk. Maar de oude bourgeoisie was te nauw met het Tsarisme verbonden om revolutionair te kunnen zijn. Als revolutionaire klassen bleven in Rusland slechts de (zwakke) arbeidersklasse en de boeren over. Die stonden voor de historische taak, de burgerlijke revolutie dwars tegen de oude bourgeoisie in te voltrekken. Daardoor werd de vernietiging van de oude bourgeoisie onvermijdelijk; daardoor was de kapitalistische samenleving die na 1917 in Rusland ontstond iets anders dan de directe voltooiing van een kapitalisme, dat in de schoot van de feodale was gerijpt, al was het natuurlijk wel zo, dat de nieuwe maatschappelijke verhoudingen zich uit de oude maatschappelijke verhoudingen ontwikkelden. Maar zij deden dit niet volgens de geijkte cliché's, niet zo, als zij het volgens even ijverige als gedachteloze napraters van Marx zouden hebben

moeten doen. Uit bijzondere maatschappelijke omstandigheden kwam namelijk een burgerlijke revolutie voort van een bijzondere soort.

-0-

Frank richt tot Djilas nog een ander verwijt dan het hier reeds genoemde. Hij schrijft namelijk dat Djilas

"zich geen ogenblik verplicht voelt om een analyse te geven van de economie van de nieuwe samenleving" ²⁴⁾

Met dit verwijt is het anders gesteld dan met het vorige. Het is — grotendeels althans — juist. Het is een feit in ieder geval, dat Djilas een dergelijke economische analyse nergens geeft, ook niet in zijn hoofdstuk "De dogmatiek in de economie", waar men haar zou verwachten, evenmin op andere plaatsen, waar hij aanloopjes in die richting onderneemt.

Maar het verwijt mag dan juist zijn, het is er niet minder zonderling en onbillijk omdat het van een Trotskist stamt, uitgerekend van een Trotskist, terwijl het een van de karakteristieke kenmerken van het Trotskisme is, dat het zich nooit aan een economische analyse van de Russische maatschappij na 1917 gewaagd heeft en nog niet waagt. Een verzuim, dat ik de eerste plaats begaan werd door Trotski zelf.

Waar heeft Trotski, laat Pierre Frank het ons zeggen, zich er ooit rekenschap van gegeven, dat het "kapitalisme de loonarbeid en de loonarbeid het kapitalisme veronderstelt" ²⁵⁾ Wanneer heeft Trotski, die voor de revolutie van 1917 terecht opmerkte, dat de politieke macht van het proletariaat, de economische macht van het proletariaat tot voorwaarde had, zich na die revolutie ooit om deze economische macht van het proletariaat bekreund?

In zijn boekje "Kapitalisme of Socialisme" dat de problemen van de Nieuwe Economische Politiek van 1921 behandelt, verkondigt Trotski, dat — om de "socialistische opbouw" te verwezenlijken — de productieve krachten ontwikkeld moeten worden door "het arbeidsloon afhankelijk te maken van de productiviteit van de arbeid", wat precies hetzelfde is als het kapitalistische akkoord[loon]. Trotski schreef in datzelfde boekje ook, dat de "socialistische opbouw moet geschieden door concurrentie van de staatsbedrijven met de privébedrijven en de wereldmarkt" en dat "de middelen om te kunnen concurreren zijn: protectie en verlaging van de productiekosten via rationalisering, standaardisering, verhoging van de productiviteit bij gelijkblijvend loon, loonsverlaging en verlenging van de arbeidstijd". Om de

24) "Quatrième internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

25) Vgl. Karl Marx, "Loonarbeid en kapitaal".

gerechtvaardigde vraag te voorkomen, waar of bij dat alles dan wel het socialisme blijft, wijst Trotski er op, dat "alle overbodige uitgave voor parasiterende klassen wegvallen" ²⁶⁾.

Maar dit laatste is geenszins een bewijs, dat men met socialisme te maken heeft. Het is iets, dat in min of meerdere mate eigen is aan elk jong kapitalisme. Marx wijst op het verschijnsel in het Frankrijk van voor de Thermidor ²⁷⁾ en in Turkije ²⁸⁾. Van een begrip, dat in een samenleving waar dergelijke productiemethoden heersen een meerwaardevormingsproces als in het kapitalisme plaats heeft en de arbeider uitgebuite loonslaaf is zonder economische macht, vindt men in genoemd boekje van Trotski geen spoor. En zo is het ook later bij hem gebleven. Zo is het tot op de huidige dag bij de Trotskisten, voor wie in het bijzonder de economische analyses van Marx een boek met zeven zegelen zijn.

Dit wordt nog weer eens bevestigd door een opmerking die Pierre Frank aan het adres van Djilas maakt. Hij verwijst de schrijver van "De Nieuwe Klasse" namelijk naar Marx' bekende "kritiek op het programma van Gotha" en zegt:

"Djilas heeft niet gemerkt, dat Marx een verschil maakte tussen de productie en de verdeling en gezegd heeft, dat de laatste in het begin volgens een burgerlijk recht zou worden doorgevoerd. Hij zou ook hebben kunnen opmerken, dat Lenin bij die opmerkingen aangeknoopt heeft en dat Trotski er gebruik van heeft gemaakt om datgene, wat in de U.S.S.R. geschied is, te verklaren. Maar hij staat daar boven" enz. ²⁹⁾

Leest men namelijk de bewuste passage in de "Kritiek op het program van Gotha" na, dan blijkt, dat men alleen door het volkomen uit hun verband rukken van de zinnen en het weglaten van andere, alleen door het volkomen op zijn kop te zetten van wat Marx geschreven heeft, de gedachtenconstructie tot stand kan brengen, die men bij Pierre Frank in het voetspoor van Lenin en Trotski aantreft.

Bij Marx heet het, als hij over dit probleem te spreken komt:

"Waarmee wij hier te maken hebben is een communistische maatschappij, niet zoals zij zich op haar eigen basis ontwikkeld heeft, maar omgekeerd, zoals zij zopas uit de kapitalistische samenleving is ontstaan, waaraan dus in elk

26) L.Trotski,"Kapitalismus oder Sozialismus?", 1925, geciteerd uit "Grünbergs Archiv für die Geschichte der Arbeiterbewegung und des Sozialismus", Band Xii (1926), blz. 456.

27) Met het woord Thermidor pleegt men de staatsgreep aan te duiden, die in de Franse revolutie een einde maakte aan de macht van de Jacobijnen. Zij vond plaats op 27 juli 1794.

28) Marx, Das Kapital, Band 1, blz. 620 e.v. Uitg. 1932.

29) "Quatrième internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

opzicht, economisch, zedelijk, geestelijk, nog de kenmerken kleven van de oude maatschappij uit welke schoot zij zojuist is geboren. Zo krijgt de individuele producent — na aftrek ³⁰⁾ — nauwkeurig terug wat hij haar heeft gegeven" ³¹⁾.

En verder leest men:

"Hij krijgt van de maatschappij een bewijs, dat hij zo en zoveel arbeid heeft geleverd (na aftrek van zijn arbeid voor het gemeenschappelijk fonds) en trekt met dit bewijs zoveel uit de maatschappelijke voorraad aan consumptiemiddelen, als met deze hoeveelheid arbeid overeenkomt. Dezelfde hoeveelheid arbeid, die hij de maatschappij in de ene vorm gegeven heeft, krijgt hij in de andere vorm terug" ³²⁾.

Onmiddellijk hierop zegt Marx, dat hier

"hetzelfde principe heerst, dat de warenruil regelt", maar ... "inhoud en vorm zijn veranderd, omdat onder de veranderde omstandigheden niemand iets geven kan buiten zijn arbeid en aan de andere kant niets iemands eigendom kan worden behalve individuele consumptiemiddelen" ³³⁾.

Het is op deze situatie, dat zijn woorden over het voortbestaan van het burgerlijke recht betrekking hebben. Omdat de ene producent lichamelijk en geestelijk anders is dan de andere, is het gelijke recht, bij een en dezelfde hoeveelheid arbeid, op eenzelfde hoeveelheid consumptiegoederen een onrecht. Temeer ook, omdat de ene arbeider wel en de andere niet getrouwd is. Maar Marx zet uiteen waarom deze ontwikkeling onvermijdelijk is. Pas in een latere fase zal gelden, het "ieder naar zijn bekwaamheden, ieder naar zijn behoeften!" ³⁴⁾

Uit het bovenstaande waar uitdrukkelijk gesproken wordt van een *bewijs*, dat de producent krijgt van de door hem geleverde *arbeid*, van een situatie, waarbij de arbeider nauwkeurig van de maatschappij terug ontvangt, wat hij aan haar gegeven heeft — blijkt zonneklaar, dat hier een maatschappelijke toestand verondersteld is, waarbij de *loonarbeid*, de verkoop van arbeidskracht, die tot gevolg heeft, dat de arbeider niet van de maatschappij terugkrijgt, wat hij haar geeft, is *opgeheven*. In Rusland is dat nooit het geval geweest.

30) Marx bedoelt hier de aftrek, noodzakelijk om verbeteringen van het productieapparaat tot stand te brengen, voor ouden van dagen of zieken, die niet kunnen werken, enz.

31) Marx, "Programmkritiken" (uitg 1931), blz. 25.

32) "Programmkritiken" blz. 25.

33) idem, blz. 25 en 26.

34) idem, blz. 27.

Als Pierre Frank dus aan Djilas verwijt, dat hij zijn uiteenzettingen over het optreden van de nieuwe klasse in Rusland, niet aan de "Kritiek op het program van Gotha" heeft gedacht, dan werpt hij daarmee een boemerang, die terugkomt op zijn eigen hoofd. Immers: het is een bijzondere kras staaltje, toestanden in Rusland, die een gevolg zijn van de omstandigheden, dat er *loonarbeid bestaat*, te verdedigen met een Marx-citaat, dat betrekking heeft op een toestand, waarbij de loonarbeid is *opgeheven*.

-0-

inmiddels is het onze overtuiging, dat het voor een criticus niet voldoende is om een "fout" te constateren. Hij moet — tot volledig begrip — ook duidelijk kunnen maken, waaruit een bepaalde "fout" voortkomt.

Hoe komt het dus, dat Pierre Frank (en ook Trotski zelf) zo schromelijk tekort schiet als het om de economische analyse van de Russische samenleving gaat? Omdat, luidt het antwoord, zij er krampachtig aan wensen vast te houden, dat er na de oktober-revolutie geen nieuwe heersende klasse, maar slechts een "bureaucratie" ontstond.

Djilas voert daar — zeer terecht — met klem tegen aan, dat men beslist niet met een bureaucratie, maar met een klasse te doen heeft. Hoezeer ook het boek van Djilas tekort schiet als het om economische analyses gaat, toch steekt het in dit opzicht nog torenhoog boven de beschouwingen van Frank uit, die Djilas juist economische tekortkomingen durft te verwijten.

-0-

Precies het punt van de "bureaucratie", dus de sociale karakterisering van het "Regiem Lenin-Trotski", is ook de zwakke plek bij de Amerikaan Max Martin, waarvan de bespreking van Djilas' boek overigens van oneindig meer begrip getuigt en op veel hoger niveau staat, dan het stukje van Frank in het officiële tijdschrift van de Trotskisten. Toch begaat Frank ten aanzien van het punt, dat wij hier aanroeren, dezelfde dwaling als Frank, een dwaling, waarvan Djilas, getuige dat wat hij in zijn boek verkondigt, al lang genezen is.

Martin zegt namelijk, dat men bij het lezen van "De Nieuwe Klasse" de indruk krijgt, dat Djilas het tijdperk van Lenin en dat van Stalin (bij het spreken over de nieuwe klasse) over een kam scheert. Juist het feit dat Djilas voor het ontstaan tot de dagen van Lenin terug gaat, beschouwen wij als een van de kwaliteiten van zijn boek.

Voor Martin zo goed als voor de Trotskisten staat Leninisme gelijk met Marxisme. Maar dat belet Martin niet herhaaldelijk de grote waarde van Djilas' boek te beklemtonen. In tegenstelling tot Frank, die aan de vorm van Djilas' formuleringen blijft hangen en geen ogenblik tot datgene doordringt, wat onder de oppervlakte

verborgen ligt, doet de Amerikaanse recensent een poging om dieper te graven. Hij schrijft, dat Djilas, "die zijn leven lang Stalinisme met Leninisme geïdentificeerd heeft, op het moment dat hij met het Stalinisme brak, ook het Leninisme overboord moest werpen, dat hij ten onrechte daarmee verwacht" ³⁵). Dat is een — sympathieke — poging tot begrip, ook al is deze poging niet geslaagd. Martin vergist zich, als hij zegt, dat Djilas het Stalinisme met het Leninisme verwacht. Hij ziet zeer goed het verschil, maar ... hij ziet ook het gemeenschappelijke, dat Martin niet ziet. De zojuist geciteerde zin van Martin moet — naar wij in hoofdstuk II betoogden — zo luiden, dat Djilas (als gevolg van zijn ontwikkelingsgang) het bolsjewisme met het Marxisme verwacht. Maar Martin doet tenminste een klein pasje in de goede richting, terwijl Frank aan Djilas verwijt, dat hij het verschil tussen Stalinisme en communisme niet kent; met "communisme" het Leninisme bedoelende, dat hij zelf niet van het communisme kan onderscheiden.

-0-

Met Pierre Frank moeten wij ons hier nog eenmaal bezig houden. Hij werpt Djilas, behalve de dingen die wij reeds besproken hebben, ook nog wat anders voor de voeten. Hij zegt dat de schrijver van "De Nieuwe Klasse", waar hij over de veranderingen in Rusland na de dood van Stalin komt te spreken, geen oog heeft:

"voor de massa's die Chroetsjov c.s. dwingen om te gaan manoeuvreren" ³⁶).

Ook ten aanzien van dit punt staan wij geheel aan de zijde van Djilas en tegenover de Trotskisten, die de koerswijzigingen van Moskou aan proletarisch verzet toeschrijven en daaraan een betekenis hechten, die ze naar onze mening in het geheel niet toekomt. Als Djilas schrijft:

"Op het twintigste partijcongres bepleitte Chroetsjov de 'noodzaak van de terreur tegenover 'vijanden' in tegenstelling tot Stalins despotisme tegen 'goede communisten'. Chroetsjov veroordeelde niet Stalins methoden als zodanig, maar alleen het gebruik ervan in de heersende klasse zelf" (blz. 140).

dan geeft hij hiermee — de gebeurtenissen in Hongarije vormen er een van de bewijzen voor — blijk veel dichter bij de werkelijkheid te staan dan de Trotskist Frank. En wanneer deze Frank dan, zoals hij in de "Quatrième internationale" doet, opmerkt dat Djilas "het criterium van de klasse" heeft laten vallen, geen klasse-maatstaven aanlegt, dan stellen wij daar tegenover, dat Djilas zeer terecht de veranderingen in de politiek van de nieuwe klasse uit de klassebelangen van de heersenden afleidt. Hij

35) Men zie het opstel van Max Martin, "Djilas dissects Stalinism" (Djilas ontleedt het Stalinisme") in "Labor Action" van 26 augustus 1957.

36) "Quatrième internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

staat daarmee op een gezonde materiële basis; hij huldigt een bijzonder realistisch standpunt, wanneer hij (op blz. 140) bij voorbaat tegen critici van het soort van Frank aanvoert, dat men de koerswijzingen van Chroetsjov, voor zover ook het volk daarvan profiteert, zo moet zien, dat de "heersende oligarchie ook wel enige kruimeltjes voor het volk laat vallen".

-0-0-

VII. Samenvatting

Samenvattend zouden wij over het boek van Djilas het volgende willen zeggen: Er is geen aanleiding om — zoals de Nederlandse uitgever doet — dit werk te bestempelen als "het anti-communistische (lees: anti-bolsjewistische) manifest." Werken zoals "Lenin als Filosoof" van Pannekoek en "Grondbeginselen van de communistische productie en distributie" van de GIC tasten het bolsjewisme veel principiëler en daardoor ontzaglijk veel scherper aan.

Het is zeker ook niet juist om Djilas' boek, opnieuw volgens de Nederlandse uitgever, te karakteriseren als een werk, dat een meedogenloze kritiek op het "communisme" levert met behulp van de dialectische methode van "Das Kapital" van Karl Marx. Daarvoor is Djilas nu net precies te weinig dialecticus, daarvoor staat hij met de dialectiek op te gespannen voet.

Nog verkeerder is het om te beweren, dat "De Nieuwe Klasse" een "moeilijk naar waarde te schatten bijdrage is in het ideologische conflict, dat de vrije wereld en het communisme verdeeld houdt" en dat Djilas "de gebreken van het communisme blootlegt". Dat is het oordeel van Constantin Fotitch, de vroegere ambassadeur van Joegoslavië in Washington, uitgesproken in het maandblad "Western World"³⁷).

Onze opvatting, uiteengezet in de voorafgaande hoofdstukken, is deze dat Djilas niet de gebreken van het "communisme", maar van het bolsjewisme aan de kaak stelt en dat zijn boek daarom niets met het zogenaamde conflict tussen Oost en West te maken heeft, daarentegen alles met een strijd tegen illusies en valse ideologieën in de hoofden van de arbeiders in de bolsjewistische landen. Maar dat kan Constantin Fotitch niet zien. Door de redactie van "Western World" uitverkoren om het werk van Djilas te beoordelen, was hij voor die taak de minst geroepene, juist omdat hij in de ideologie van "de nieuwe klasse" bevangen is geweest en er op geheel andere wijze dan Djilas van is bevrijd.

Maar hoe is het dan wel met Djilas' boek gesteld? Op de schrijver van "De Nieuwe Klasse" is van toepassing, wat eens Marx in zijn geschrift tegen Proudhon over de theoretici in het algemeen opmerkte:

"Naarmate de geschiedenis verder gaat en daarmee de strijd van het proletariaat duidelijker zichtbaar wordt, moeten zij de wetenschap niet meer in

37) Constantin Fotitch, "The new class: an analysis of the communist system" ("De nieuwe klasse; een analyse van het communistische systeem"), "Western World", oktober 1957, blz. 69.

hun hoofd te zoeken; zij hebben zich slechts rekenschap te geven van wat zich voor hun ogen afspeelt, en zich tot orgaan van de klassenstrijd te maken" ³⁸).

Zich rekenschap geven van wat zich voor zijn ogen afspeelt, dat is het wat Milovan Djilas doet. En zo doende, verscheurt hij het ideologische gordijn, dat de nieuwe klasse tussen zichzelf en de onderdrukten heeft neergelaten ter rechtvaardiging van haar heerschappij, ter camouflage van haar werkelijke maatschappelijke positie. Om dat gordijn gaat het bij de stellingname ten opzichte van het bolsjewisme, niet om het zogenaamde "ijzeren gordijn", dat telkens weer terugkeert in de beschouwingen van de burgerlijke journalisten. In het feit, dat Djilas er, op zijn wijze, toe bijdraagt, dat het ideologische gordijn verscheurd wordt, dat hij meehelpt het bolsjewisme het communistisch masker af te rukken, waar achter het zijn klasseheerschappij en zijn uitbuiting, zijn politieke onderdrukking en zijn bedrog tegenover de arbeiders verbergt, daarin ligt de grote betekenis van zijn werk. Daarvoor alleen al maakt hij zich tot een van de verkondigers van de komende worsteling tussen aan de ene kant de nieuwe heersende klasse en aan de andere kant het proletariaat.

-0-0-

38) Marx, "Misère de philosophie" ("Ellende van de filosofie"), Parijs 1937, blz. 114.

Bijlage 1. Een slechte vertaling

Toen Ernst Halperin in "Der Monat" de Engelse uitgave besprak van Djilas' boek, klaagde hij over de kwaliteit van de vertaling. Milovan Djilas, zo merkte hij op, staat bekend als een zorgvuldig stylist, die een bloemrijke taal schrijft en waarvan de zinnen wemelen van raak gekozen toespelingen op de Servo-Kroatische literatuur. In de Engelse tekst, zo vervolgde hij, treft men af en toe zinnen aan, die zelfs voor iemand, die goed thuis is in de terminologie van het Marxisme onbegrijpelijk zijn. Halperin sprak vervolgens de hoop uit, dat men voor een Duitse vertaling niet van de Engelse tekst zou uitgaan, maar van het oorspronkelijke manuscript en gebruik zou maken van een deskundige op het gebied van de Slavische taal en letterkunde.

Wij hebben de Engelse uitgave van "De Nieuwe Klasse" niet onder ogen gehad en kunnen daarover dus niet oordelen. Wij weten wel, dat de Nederlandse vertaling hier en daar bar slecht is en dat er daarbij klaarblijkelijk iemand aan het werk geweest is, die van de door Djilas behandelde stof niet de minste kaas heeft gegeten. Niet alleen dat de Marxistische termen hier en daar volkomen verminkt zijn, hetzelfde is het geval met de titels van bepaalde boeken. Ten bewijze enkele, lukraak gekozen voorbeelden.

Op blz. 9 leest men: "De idee van de Werkelijkheid van de Veranderlijkheid, ontstaan in de strijd met tegenstanders, de Dialectici genaamd ..." [hier geciteerd uit Djilas' boek; F.C.] hoewel het hier kennelijk moet wezen: "*tegendelen*" en "*dialectiek*".

Op blz. 14 wordt de titel van Lenin's bekende brochure "De linkse stroming, een kinderziekte van het communisme" verminkt tot ... "De kinderlijke verwarring van het 'links' communisme".

Dat op blz. 111 wordt gesproken van Lenin's boek "Materialisme en Empirie-criticisme", ook al is de juiste titel van dit werk "Materialisme en Empirio-criticisme", moet misschien aan een zetfout worden geweten, evenals de omstandigheid, dat het jaar 1909 als jaar van verschijnen wordt genoemd, hoewel dit 1908 moet zijn. Maar al dergelijke slordigheden zijn in ieder geval betreurenswaardig.

Maar het spreekt vanzelf, dat wij toch de Nederlandse uitgave van "De Nieuwe Klasse" (verschenen bij H.J.W. Becht in A'dam; vertaling van G.W. Overdijking) met vreugde hebben begroet.

-0-0-

Bijlage 2. Van rechtbank naar rechtbank

Er bestaat geen heersende klasse, die met zich spotten laat. De "nieuwe klasse" in de bolsjewistische landen vormt geen uitzondering op deze regel. Ook niet de nieuwe heersende klasse in Joegoslavië. Vandaar, dat op 19 november 1956 de politie van Tito op de deur klopte van Djilas' onaanzienlijke woning in de Palmoticevastraat no. 8 in Belgrado. Haar komst wekte bij de bewoners noch verrassing, noch ontsteltenis. Zij werd verwacht. Te dikwijls had Milovan Djilas met de onaangename consequenties van zijn strijd tegen de bureaucratie en de nieuwe machthebbers te maken gekregen, om niet te weten, wat of hem boven het hoofd hing.

Toen Djilas zich op 16 en 17 januari 1954 voor het Plenum van het Centraal Comité te verantwoorden had, was het allemaal met een sisser afgelopen. Hij werd slechts van zijn functies in partij en staat beroofd, maar hij kon gewoon partijlid blijven en er werd hem formeel geen strobreed in de weg gelegd. Toen Djilas echter niet ophield met datgene te zeggen, wat hij voor nodig hield, toen hij o.a. in een interview met de "New York Times" zijn denkbeelden ontvouwde, kwam het tot een arrestatie en een proces.

In januari 1955 werd Djilas wegens "vijandige propaganda" tot anderhalf jaar gevangenisstraf veroordeeld. Het vonnis werd echter niet ten uitvoer gelegd. De straf werd *voorwaardelijk* verklaard, met een proeftijd van drie jaar. Maar hoewel hij van dat ogenblik af met een been in de gevangenis stond, dacht Milovan Djilas er niet aan te zwijgen. Hij schreef een serie artikelen voor een internationaal persbureau en voor een Franse krant en hij publiceerde kort na het begin van de opstand in Hongarije in het Amerikaanse tijdschrift "New Leader" zijn zienswijze op die gebeurtenissen. De komst van de politie laat dan niet al te lang meer op zich wachten. Milovan en zijn vrouw Stefanie weten, dat zij komen zal. Maar zij kan komen [?; F.C.]. Het manuscript van "De Nieuwe Klasse", de studie waaraan hij het laatste jaar onafgebroken gewerkt heeft, terwijl al die tijd buiten op de hoek van de straat een politieauto stond en zijn woning geobserveerd werd, bevindt zich al buiten Joegoslavië ...

In december 1956 staat Djilas opnieuw voor zijn rechters. Het artikel in "New Leader" komt hem op drie jaar gevangenis te staan.

Terwijl hij achter kerkmuren verblijft, verschijnt in de Verenigde Staten zijn uit het land gesmokkeld boek. En weer wordt Djilas voor de rechter gesleept, voor de derde maal.

Op 4 en 5 oktober 1957 wordt in het Joegoslavische provinciestedje Sremska Mitrovica het proces gevoerd tegen de auteur van "De Nieuwe Klasse". Een geheim proces, omdat de nieuwe heersende klasse een openbaar proces niet aandurft.

Ditmaal worden hem zeven jaar gevangenisstraf opgelegd. Deze zullen gecombineerd worden met de straf, die hij reeds uitzit, zodat hij van oktober 1957 af nog acht jaar en anderhalve maand achter de gevangensmuren moet verblijven. Vijf jaar na zijn invrijheidstelling zal hij nog verstoken zijn van alle burgerlijke rechten en alle hem vroeger verleende onderscheidingen, worden hem ontnomen. Als om te bevestigen, hoezeer Djilas het bij het rechte eind had, toen hij het bestaande regiem beschuldigde van intolerantie....

-0-0-

Bijlage 3. Jacques de Kadt en Milovan Djilas

In "Het Parool" van vrijdag 18 oktober 1957 heeft het P.v.d.A.-Kamerlid Jacques de Kadt zijn oordeel over Milovan Djilas' boek "De Nieuwe Klasse" gepubliceerd. Hij zegt ervan, dat Djilas "geen opzienbarende ontdekkingen" heeft gedaan en dat "wie er reeksen van juiste schilderingen en onweerlegbare argumenten in ontdekt, wel moet bedenken, dat vrijwel alles van dien aard al gezegd was toen de jonge Djilas lid werd van de Joegoslavische C.P."

Deze opmerking vinden wij juist. We hebben het zelf ook vastgesteld in het eerste artikel, dat we (in "Spartacus" van 28 september 1957) aan het boek van Djilas hebben gewijd ³⁹⁾.

De Kadt zegt ook, dat men in Djilas' boek vele zwakheden aantreft, "zwakheden, voortkomend uit in nog steeds vasthouden aan de Marxistische dogma's".

Deze opmerking vinden wij volkomen onjuist! in de eerste plaats onjuist, omdat het in hoge mate dwaas is van "Marxistische dogma's" te spreken. Aangezien deze niet bestaan en het Marxisme zich juist tegen alle dogma's keert.

Maar ook als De Kadt zich wat beter zou hebben uitgedrukt, en beweerd zou hebben, dat de zwakheden van Djilas daaruit voortspruiten, dat hij nog aan de methode van het Marxisme vasthoudt, dan nog zouden wij het daarmee oneens zijn. Djilas houdt niet aan het Marxisme vast, om de eenvoudige reden, dat hij nooit Marxist is geweest. Hij was bolsjewist. Voor zover hij zich tot op zekere hoogte tot de spreekbuis van de arbeidende klasse maakt, beter gezegd: de komende strijd van het proletariaat tegen de nieuwe klasse reeds in literaire vorm tot uitdrukking brengt, kan men wellicht zeggen, dat hij op weg is om Marxist te worden.

Dat zijn boek vele zwakheden vertoont is waar. Maar deze zwakheden zijn niet een gevolg van het feit, dat Djilas "aan het Marxisme vasthoudt", nee omgekeerd, een gevolg hiervan, dat hij de werkelijkheid die hij ziet niet met het scherpe ontleedmes van het Marxisme analyseert.

Afgezien hiervan zijn ons in het "Parool"-artikel van De Kadt twee dingen opgevallen:

Ten eerste: wanneer hij er — volkomen terecht — op wijst, dat vrijwel alles van het betoog van Djilas "al eerder" werd gezegd, dan noemt hij terloops Rosa Luxemburg, Herman Gorter en Bertrand Russell. Dat de beide eerstgenoemden wel nooit gedroomd zullen hebben met de Britse modefilosoof in een adem te worden genoemd laten wij in het midden. Waar het ons om gaat is, dat De Kadt ze alleen maar *terloops*

39) Dat eerste artikel in "Spartacus" van 28 september 1957 is het eerste hoofdstuk van deze brochure.

noemt, niet aanduidt zelfs, waarin dan wel hun bijdrage tot de kritiek op het bolsjewisme heeft bestaan.

Nu zouden wij dat niet zo erg vinden — tenslotte biedt een krantenartikel weinig gelegenheid uitvoerig op de zaken in te gaan — ware het niet, dat De Kadt, na te hebben vastgesteld "dat dit soort ontledingen tot op heden zijn doorgegaan" in alle talen over dat soort ontledingen zwijgt, maar wel de plaatsruimte vond om iets meer te zeggen over een ander soort ontleding, een ontleding van hemzelf namelijk, voorkomende in zijn in 1935 verschenen boek "Van Tsarisme tot Stalinisme", waarvan hij — bescheidenheid heeft De Kadt nimmer gesierd — niet verzuimt te laten blijken, dat hij ze beter vindt dan die van Djilas. Een oordeel van De Kadt, dat uiteraard bijzonder vleidend moet zijn voor De Kadt.

Waarom, zo hebben wij ons afgevraagd, verwijst De Kadt zo nadrukkelijk naar de kritiek van De Kadt uit 1935? Waarom verzwijgt hij zo zorgvuldig heel het theoretische werk van de GIC, die op de door Rosa Luxemburg en Gorter gelegde fundamenten heeft voortgebouwd en die het gebouw van een principiële kritiek op het bolsjewisme, wat het wezen betreft heeft voltooid?

Hier komen wij tot datgene, wat ons in het artikel van De Kadt in de tweede plaats is opgevallen. Hij schrijft namelijk: "... dit soort ontledingen hebben de groei van het communisme" niet tegengehouden, noch "het systeem zelf ondermijnd." En hij voegt daaraan toe: "... dat vrijwel alles van dien aard al gezegd was ... heeft het toetreden van Djilas (tot de Joegoslavische CP) niet belet, evenmin als het boekje van Djilas en de feiten van Hongarije het toetreden zullen beletten van veel jonge idealisten en nog veel meer machtshongerige gefrusteerden ⁴⁰⁾, overal ter wereld."

De Kadt kan het weten! De kritiek van Rosa Luxemburg uit 1918, de kritiek van Gorter uit 1920 is voor hem geen beletsel geweest om — zoals hij het zelf uitdrukt — "in het voorportaal van de communistische kerk te blijven"; de kritiek van de GIC uit het einde van de twintiger jaren, heeft hem niet verhinderd, in de OSP te flirten met het Trotskisme, dat toch niets anders dan een bepaald soort van bolsjewisme is. Pas in 1934 komt De Kadt tot een algemene kritiek op het bolsjewisme, die ver beneden die van de GIC blijft, om maar te zwijgen van de kritiek, die Pannekoek in 1938 laat horen, welke door De Kadt eveneens wordt doodgezwegen.

In plaats van bij voorkeur op deze principiële kritiek te wijzen, die zich op een standpunt stelt, vanwaar men met een oogopslag de zwakheden van Djilas veel scherper waar kan nemen dan onze De Kadt doet, geeft De Kadt er de voorkeur aan, bovenal te verwijzen naar De Kadt. Wij zouden dat, met een zinspeling op de titel van

40) Gefrustreerden = in hun aspiraties beknottede personen.

een van zijn boeken, een "verkeerde voorkeur" willen noemen. En wanneer De Kadt ons zou toevoegen, niet in te zien, waarom zijn voorkeur zo verkeerd is, dan antwoorden wij hem met de allereerste zin, die in zijn boek "Verkeerde Voorkeur" te lezen valt en waarin staat, dat "niemand graag van zichzelf erkent, dat hij er verkeerde voorkeuren op na houdt" en dat hij in ieder geval geen uitzondering op die regel maakt.

Komt, zo vragen wij ons af, de voorkeur van De Kadt soms hieruit voort, dat hij de vroegste kritiek op het bolsjewisme maar zoveel mogelijk in het duister wil laten, om er zo min mogelijk licht op te laten vallen dat hij nog hoog on droog in een bolsjewistische partij zat, vele jaren nadat het bolsjewisme als de heerschappij van een nieuwe klasse was ontmaskerd?

Nemen wij het De Kadt kwalijk, dat hij na Gorter en Pannekoek nog in de C.P. zat? Nemen wij het hem kwalijk dat hij, ondanks de principiële kritiek van de GIC op het bolsjewisme als zodanig, aan het einde van de twintiger- en het begin van de dertiger jaren, nog tegen Trotski opzag? Natuurlijk niet! Zomin als wij Djilas kwalijk nemen, dat hij bolsjewiek was op een tijdstip, dat het klassekarakter van het bolsjewisme allang ontmaskerd was!

Als De Kadt opmerkt, "dat dit soort ontledingen de groei van het bolsjewisme niet hebben tegengehouden, noch het bolsjewisme hebben onderrijnd", zomin als de feiten van Hongarije het toetreden van tallozen zullen beletten — zoals de feiten van Kronstadt het lid-blijven van De Kadt niet hebben belet — dan zijn wij dat volkomen met hem eens. Maar, voegen wij er aan toe, het is volkomen onjuist de betekenis van de geschriften van Rosa Luxemburg, van Gorter en Pannekoek, van de GIC en thans van Djilas aan de ontwikkeling van het bolsjewisme en aan de geringe invloed, die zij daarop hebben uitgeoefend, af te meten. Het is onze sterke indruk dat De Kadt dit doet [om]dat hij ze ziet als losse flodders, die men met de ernstigste bedoeling heeft afgevuurd, maar die geen bressen hebben geschoten in de dikke muren van het Kremlin.

In werkelijkheid ligt de betekenis van de kritiek op het bolsjewisme niet in haar uitwerking op dit systeem. De ontwikkeling van het bolsjewisme wordt niet door bepaalde geschriften, maar door de maatschappelijke verhoudingen bepaald. De kritiek op het bolsjewisme is de theoretische uitdrukking van de proletarische klassenstrijd in West-Europa of Amerika. Zij vat de ervaringen van de Russische revolutie samen, maar niet in de verwachting daarmee de Russische heersers ten val te brengen. Dat is iets, dat alleen maar door het optreden van het Russische proletariaat geschieden kan. De kritiek vat de ervaringen van het bolsjewisme samen

om bij de eigen worsteling, in de eigen strijd van elke dag, beter inzicht te verkrijgen in de maatschappij en de ontwikkelingswetten, die haar beheersen.

De kritiek van Rosa Luxemburg, Herman Gorter, de GIC enz. vertegenwoordigt telkens een bepaalde fase in het rijpingsproces van de Westeuropese arbeidersklasse. Dat is voor De Kadt abracadabra, omdat voor hem, evenals trouwens voor de bolsjewiki, het socialisme een "elite-beweging" is, een zaak van intellectuelen.

Wie de dingen zo opvat, moet aan geschriften wel een heel andere betekenis hechten dan wij doen. Als, ondanks de geschriften een bepaald systeem nog steeds niet in elkaar is gestort, dan moet op de een of andere manier iets aan de geschriften mankeren, al zijn dan sommige geschriften (die van De Kadt natuurlijk) beter dan andere. Dan worden aan de geschriften *intellectuele* maatstaven aangelegd, in plaats van dat ze gemeten worden aan de klassenverhoudingen, waarin hun auteur "een boekje" blijft noemen, waardoor hij het recht meent te suggereren zich er met een "Kadtebelletje" van af te maken. Maar de klasse-verhoudingen en de klasse-positie, die zij tot uitdrukking brengen, worden met dergelijke kwalificaties *niet* verhelderd ⁴¹).

41) Oorspronkelijk verschenen in "Spartacus" van 9 november 1957.